

**Қазақстан Республикасы ІІМ  
Бәрімбек Бейсенов атындағы  
Қарағанды академиясы**

**Заң институты  
Мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасы**

**Бекітемін  
Академия бастығының  
ғылыми жұмыс жөніндегі  
орынбасары з.ғ.к., доцент  
полиция полковнигі**

\_\_\_\_\_ **О.Т. Сейтжанов**

**2019ж. «\_\_» \_\_\_\_\_**

5В030300 «Құқық қорғау қызметі» мамандығына арналған  
3211 ПОКАКВКЕ «ІО қызметіндегі адамның конституциялық  
құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету»

**пәні бойынша жұмыс оқу бағдарламасы  
(SYLLABUS)**

Оқыту нысаны: күндізгі  
Курс: 3-курс (алым 2017ж.  
«ІО жедел криминалистикалық қызмет»)  
Семестр: 6  
Кредит саны: 1 (45 сағат)  
Дәріс: 5 сағ.  
Семинар: 10 сағ.  
КОӨЖ: 15 сағ.  
КӨЖ: 15 сағ.  
Емтихан

**Қарағанды 2019**

5B030300 «Құқық қорғау қызметі» мамандығына арналған «ПО қызметіндегі адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету» пәні бойынша оқу жұмыс бағдарламасы (SYLLABUS)

Құрастырған: мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, полиция подполковнигі Түсіпбеков Серғазы Сейтқазыұлы

Мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының отырысында қаралды  
2019ж. «11» маусымдағы № 20 хаттама

Мемлекеттік-құқықтық пәндер  
кафедрасының бастығы з.ғ.к.  
полиция подполковингі

Р.Қ. Джиембаев

Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды  
академиясының ОӘК отырысында бекітілді  
2019ж. 11 шілдедегі № 11 хаттама

© Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды  
академиясы, 2019ж.

## 2.1. Негізгі ақпарат

1. Шифр және мамандық атауы	5В030300 «Құқық қорғау қызметі» мамандығы
2. Курс, семестр	3-курс (алым 2017ж.), 6-семестр
3. Пән циклі	3211 ПОКАККВКЕ
4. Кредиттер саны	1
5. Сабақ өткізу орны	Дәріс залы, оқу аудиториясы
6. Лектор	Түсіпбеков Серғазы Сейтқазыұлы, мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті. Байланыс телефоны – 30-34-16, ішкі. 2-11, 3-12
7. Сабақ түрлерін жүргізетін оқытушы.	Түсіпбеков Серғазы Сейтқазыұлы, мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті. Байланыс телефоны – 30-34-16, ішкі. 2 11, 3-12

**2.2. Пререквизит:** мемлекет және құқық теориясы, шетелдердің мемлекет және құқық тарихы, Қазақстан Республикасының мемлекет және құқық тарихы, Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы, әкімшілік құқық, қылмыстық құқық, қылмыстық процесс құқығы.

Зерделенетін курсты меңгеру үшін курсант:

- мемлекет және құқық теориясы, шетелдердің мемлекеті мен құқығы тарихы, Қазақстан Республикасының мемлекеті мен құқығы тарихы, Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы, әкімшілік құқық және басқалар бойынша базалық білімнің болуы;

- адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарының жүйесі, Қазақстан Республикасындағы тұлғаның құқықтық ережесінің принциптері туралы білімді меңгеру;

- құқықтық және мемлекеттік құбылыстардың салыстырмалы талдау дағдысының болуы;

- адам және азаматтың құқықтық ережесінің жалпы сипаты мен ерекшеліктері, адамның құқықтары мен кепілдіктері, адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қозғайтын ішкі істер органдарының қызметінің түрлері туралы шағын білімнің болуы;

**2.3. Постреквизит:** Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы (ерекше бөлім), Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік құқығы (ерекше бөлім), әкімшілік қызмет, жедел-іздістіру қызметі, қылмыстарды сотқа дейінгі тергеу.

«ІО қызметіндегі адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету» пәні ішкі істер органдары қызметінің бағыттарымен байланысты, атап айтқанда әкімшілік қызмет, жедел-іздістіру қызметі, қылмыстарды сотқа дейінгі тергеу және т.б. пәндерді зерделеу үшін негіз болады.

Аталмыш оқу пәнін зерделеу барысында курсант:

а) назарында болуы қажет:

- Қазақстан Республикасының адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының жүйесі туралы;

- адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің конституциялық кепілдіктері туралы;

- Қазақстан Республикасының құқыққорғау органдарының жүйесі және олардың негізгі міндеті - адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғау туралы;

- Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының өкілеттігін жүзеге асыру процесінде қозғайтын адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарының түрлері туралы;

- Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының қызметінде тұжырымдалатын адам құқықтары мен бостандықтарының конституциялық принциптері туралы.

б) білу қажет:

- адамның құқықтары мен бостандықтары теориясының негізгі ұғымы және санаттары;

- адамның құқықтары мен бостандықтары эволюциясының негізгі кезеңі;

- Қазақстан Республикасы ПО қызметінде қозғалатын адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру мазмұны мен механизмдері;

- Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының қызметіндегі адам құқықтарының халықаралық стандарттары және олардың маңызы.

- халықаралық және ұлттық құқық қорғайтын ұйымдар қызметінің ерекшелігі және олардың Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарымен өзара әрекеттесу бағыты.

в) меңгеру қажет:

- заңдық ұғымдар мен санаттарды еркін меңгеру;

- Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының қызметіндегі адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мәселелері бойынша өз ойын тиянақты білдіре алу және негіздей алу;

- нормативтік-құқықтық актілерді түсіндіру және қолдану;

- заңдық маңызды жағдайды тиянақты бағалау және заңдық фактілерді тиянақты жіктеу;

- Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес түрлі құқықтық әрекеттерді ойға сыйымды жасау.

**2.4. Пәнді қысқаша сипаттау:** «ПО қызметіндегі адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету» пәні құқыққорғау органдары жүйесіндегі жоғары оқу орындарында басқа заң жоғары оқу орындарына қарағанда бірқатар ерекшеліктері бар. Бұл заңдылықты сақтау, қоғамдық тәртіпті нығайту, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөнінде ішкі істер органдарының қызметіне байланысты арнайы зерделеу қажеттілігімен және Қазақстан Республикасының

арнайы жоғары оқу орнын аяқтаған тұлғалар үшін олардың тәжірибелік қызметіне үлкен маңызға ие екендігімен айғақталады.

Аталған оқу пәнінің негізгі мақсаттары болып табылады: курсанттардың адам құқығының санаттары мен ұғымын меңгеру; курсанттардың қолданыстағы заңнамадағы Қазақстан Республикасының заңшығарушылық актілерінің және бекітілген халықаралық шарттарының нормаларын түсінуге және түсінік беруге дұрыс қолдана білулерін үйрету.

Адам құқығының ұғымы, адам құқығының генезисі, жеке тұлғаның құқықтық жағдайының принциптері, адам құқығының халықаралық стандарттары, Қазақстан Республикасындағы адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтары, Қазақстан Республикасы ПО қызметіндегі құқықшектеу, полиция мен қоғамның өзара қатынасы, адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың соттық және прокурорлық механизмдері, ПО-ның азаматтық қоғам институттарымен және үкіметтік емес ұйымдармен өзара қатынасы сияқты мәселелер және құқықтық институттар зерделеудің заты болып табылады.

Аталған курстың маңызды мақсаттары – курсанттардың құқықтық мемлекет туралы, конституциялық заңдылықтың талаптары туралы, ішкі істер органдары қызметкерлерінің адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі, конституциялық құрылысты қорғаудағы ролі туралы ғылыми түсініктерін қалыптастыру.

Курсты оқыту өткен курстарда зерделенген пәндермен үйлеседі – Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы, халықаралық жария құқығы, қылмыстық құқық, қылмыстық процесс құқығы, әкімшілік құқық, азаматтық құқық, еңбек құқығы және басқалар.

## 2.5. Тапсырмаларды орындау және тапсыру кестесі:

Жұмыс түрлері	Тапсырманың мазмұны мен мақсаты	Ұсынылған әдебиеттер тізіміне сілтеме	Бақылау нысаны (рейтинг-шкала)	Баллдар (рейтинг-шкалаға сәйкес)	Есеп беру нысаны	Тапсыру мерзімі
Семинар немесе практикалық сабақтарға ауызша жауап	Семинар және практикалық сабақтар жоспарына сәйкес	Семинарға дайындалу үшін ұсынылатын әдебиеттерді пайдалану	Пәнді оқу барысында сабақ кестесіне және оқу жоспарына сәйкес	Семинар немесе практикалық сабақтың әр тақырыбы бойынша ауызша жауап үшін 20 баллға дейін	Ағымдағы бақылау (ауызша жауап және семинардағы немесе практикалық сабақтардағы жұмыс бағаланады)	Семинарда немесе сабақ кестесіне және оқу жоспарына сәйкес практикалық сабақта.
Ауызша жауап, КОӨЖ баяндамасымен сөз сөйлеу	КОӨЖ сабақтар жоспарына сәйкес	КОӨЖ дайындалу үшін ұсынылатын әдебиеттерді пайдалану	Пәнді оқу барысында сабақ кестесіне және оқу жоспарына сәйкес	Семинар немесе практикалық сабақтың әр тақырыбы бойынша ауызша жауап, баяндама, реферат 15 баллға	Аралық бақылау (ауызша жауап бағаланады (баяндама, реферат)	КОӨЖ сабақ кестесіне және оқу жоспарына сәйкес.

				дейін	және КОӨЖ жұмысы	
Жазбаша жұмысты дайындау	КОӨЖ сабақтар жоспарына сәйкес	КОӨЖ дайындалу үшін ұсынылатын әдебиеттерді пайдалану	Пәнді оқу барысында сабақ кестесіне және оқу жоспарына сәйкес	Жазбаша жұмыста жасалған қорытындыларды қорғағаны үшін 20 баллға дейін. Қорғау ауызша жүзеге асырылады.	Аралық бақылау (қорытындыларды ауызша қорғау және жазбаша жұмысты ресімдеу бағаланады)	КОӨЖ сабақ кестесіне және оқу жоспарына сәйкес.
КӨЖ шеңберінде ауызша жауапқа (баяндама, реферат бойынша) дайындық	КӨЖ сабақтар жоспарына сәйкес	КӨЖ дайындау үшін ұсынылатын әдебиеттерді қолдану	Пәнді оқу барысында сабақ кестесіне және оқу жоспарына сәйкес	Әр тақырып бойынша ауызша жауапқа (баяндамаға, рефератқа) дайындағаны үшін 10 баллға дейін	Үй бақылауы (семинарға және КОӨЖ дайындық деңгейі бағаланады)	Семинар сабағы мен КОӨЖ сабақ кестесіне және оқу жоспарына сәйкес.
Емтиханға дайындық	Емтиханға сұрақтар	Силлабусты қарастырылған әдебиеттер	Барлық оқу кезеңі ішінде дайындық	Ауызша жауап нәтижесі бойынша 35 баллға дейін	Қорытынды бақылау (ауызша жауаптың толықтығы мен дәлдігі бағаланады))	Семинар сабағы мен КОӨЖ сабақ кестесіне және оқу жоспарына сәйкес.

**2.6. Курс саясаты.** Сабақ босату – сіздің оқуға ынталылығыңызды көрсетеді, курс бойынша қорытынды бағаны шығару кезінде ескеріледі. Сіздің бағаңыз алынған тапсырмалар уақытында тапсырылмаған жағдайда әр кезде жарты балға төмендетіледі. Сіздің міндетіңіз аудиторияда болу және оқу. Бірақ осындай жағдайда сіз болған жағдай туралы оқытушыны ақпараттандыруыңыз қажет және тапсырманы алдын ала тапсыру керек. Өз жұмыс орнында бола отырып, жұмыстық міндеттерді орындамау – жазаға әкеліп соқтырады. Осы курс бойынша барлық тапсырмалар семестрлік кестеде белгіленген сабақ басталғанға дейін аяқталуы қажет. Белгіленген мерзімнен кеш тапсырылған тапсырмалар тиісті бағадан төмен баға алады және аталмыш курс бойынша қорытынды бағаға әсер етеді. Кесте бойынша аудиторияда жүргізілетін жұмыста сол сияқты барлық топтың жұмысына әсер етеді. Егер сабақты орындау кезінде сіз сабақта болмасаңыз және сізге арналған жұмыстың бөлігін орындамасаңыз, онда сіз сабақ босатқан сияқты жазаланасыз.

Курсты зерделеу бәсең емес, ал белсенді болуы керек. Үй тапсырмасын орындау аптасына кем дегенде 2-3 сағат алмау керек. Сіз кеңес беру кестесіне сәйкес оқытушымен жиі кеңесуіңіз керек. Оқулықты тапсырманы орындау кезінде ғана емес, ал аталмыш курсты барлық зерделеу кезінде де оқу керек. Әрбір сабаққа дайындалу қажет. Курсты зерделеу жетістігі көбінесе Сіздің аудиториямен жұмысыңызға байланысты болады. Сабаққа жақсы қатысу, сабақтарда белсенділік таныту, оқытушының барлық тапсырмасын мерзімінде және сапалы орындау Сізге аттестация мен емтихан кезінде көмек болады. Емтихан Сіздің теориялық біліміңізді тексеруге емес, ал Сіздің оларды тәжірибе жүзінде қолдану мүмкіндігіңізге бағытталады. Емтиханда Сіз

сұрақтарға тест түрінде жауап бересіз. Емтиханда барлық сабақтар үй жұмысына, аудиториядағы тестілерге негізделеді және т.б.

Межелік аттестаттаулар алдын ала өтілген материал бойынша жүргізіледі. Қорытынды емтихан барлығына міндетті және өткен материалмен негізделеді. Әр дәріс басталғанша тақырыптың негізгі моменттері көрсетілген материал таратылады. Өтінеміз, берілген материалды сабақ басталғанша оқып шығыңыз. Дәрістен кейін дәріс конспектісінде және бақылау сұрақтарындағы ауызша жауаптарда көрсетілген негізгі оқулықтан барлық берілген материалды оқып шығыңыз. Аталған Сіздің даярлығыңыз алдын ала ескертусіз оқытушымен жүргізілген тестімен тексеріледі; осындай тест бағасы қорытынды бағаға қосылады. Дәрістік курс тақырыбы бойынша 5 бақылау жұмысы жоспарланған, сондай ақ өткен теориялық материалды меңгерілгендігі тексерілетін межелік бақылау жүргізіледі.

Тапсырманы орындау кезінде сіз:

- плагиатпен айналысуға;
- өзгелерге сіз үшін жұмыс істеуге;
- белгіленбеген мерзімде жұмысты тапсыруға әрекет жасауға;
- топтық тапсырманы орындау кезінде топ жұмысына қатыспауға және ол үшін балл талап етуге және т.с.с болмайды.

Курсанттардың міндеттері (ұсынылатын тізбе):

1. Сабаққа кешікпеу;
2. Сабақ кезінде сөйлесуге, газет оқуға болмайды, телефонды сөндіру, сағыз шайнамау керек;
3. Сабаққа үлгілі нысанда келу керек;
4. Сабақ босатпау, сырқаттанған жағдайда анықтама әкелу;
5. Босатылған сабақты оқытушымен белгіленген уақытта өтеу керек;
6. Сабақты орындамаған жағдайда қорытынды баға төмендетіледі;
7. Сабаққа күнде қатысу;
8. Оқу процесіне белсенді араласу;
9. Үй тапсырмасын мұқият орындау;
10. Курстастарға және оқытушыларға сабырлы, ашық, ізетпен қарау;
11. Барлық сабақтарда кері байланысты қалыпты ұстану;
12. Ұжымдық жұмыстарға және пікірталастарға ұялшаң студенттерді тарту, уақытында келу және міндетті болу;
13. Себепсіз жағдайлар бойынша сабақтарды босатудан аулақ болу;
14. Сабақ уақытында телефонмен сөйлеспеу;

Академиялық мінез-құлық және этика саясаты жоғарғы оқу орнының күн тәртібі, мемлекеттік қызметшілердің этикалық кодекс ережелерімен негізделеді, ал оның ішінде:

- оқытушылармен, қызметкерлермен және әріптестермен ізетті болу;
- академияның, институттың барлық тәрбие шараларына қатысу;
- академияда жүріс-тұрыс мәдениетін ұстану;
- корпустар мен аудиторияларда тазалық сақтау.

## 2.7. Ұсынылған әдебиеттер тізімі

№№ п/п	Автор, атауы	Жылы, басылым орны
1. Нормативтік-құқықтық актілер		
1.	Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жыл 30 тамыз (2019ж. өзгертулер мен толықтырулар).	<a href="http://adilet.zan.kz">http://adilet.zan.kz</a>
2.	Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1993 жылғы 28 қаңтар.	– Алматы, 1993. (Күшін жойды).
3.	Адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясы // БҰҰ Бас Ассамблеясы 1948 жылғы 10 желтоқсан.	Международное публичное право. Сборник документов. Составитель Сидорова Н.В. – Караганда 2006.
4.	Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакт. 1966 жылғы 16 желтоқсан.	Международное уголовное право. Сборник нормативных правовых актов. /Составители Борчашвили И.Ш., Сидорова Н.В. – Караг. 2010
5.	Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пакт. 1966 жылғы 16 желтоқсан.	Международное уголовное право. Сборник нормативных правовых актов. /Составители Борчашвили И.Ш., Сидорова Н.В. – Караг. 2010
6.	Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактіге факультативтік хаттама. 1966 жылғы 16 желтоқсан.	Международное уголовное право. Сборник нормативных правовых актов. /Составители Борчашвили И.Ш., Сидорова Н.В. – Караг. 2010
7.	Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактіге екінші факультативтік хаттама, өлім жазасынан бас тартуға бағытталған 1989 жылғы 15 желтоқсан.	Международное уголовное право. Сборник нормативных правовых актов. /Составители Борчашвили И.Ш., Сидорова Н.В. – Караг. 2010
8.	БҰҰ-ның Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенциясы. 1984ж. 10 желтоқсан	Международное уголовное право. Сборник нормативных правовых актов. /Составители Борчашвили И.Ш., Сидорова Н.В. – Караг. 2010
9.	Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка, принятый Генеральной Ассамблеей ООН 17 декабря 1979 г.	Международное уголовное право. Сборник нормативных правовых актов. /Составители Борчашвили И.Ш., Сидорова Н.В. – Караг. 2010
10.	Принципы эффективного предупреждения и расследования незаконных, произвольных и суммарных казней от 2405 1989 г.	Международное уголовное право. Сборник нормативных правовых актов. /Составители Борчашвили И.Ш., Сидорова Н.В. – Караг. 2010
11.	Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка от 7 сентября 1990 г.	Международное уголовное право. Сборник нормативных правовых актов. /Составители Борчашвили И.Ш., Сидорова Н.В. – Караг. 2010
12.	Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы»	// <a href="http://online.zakon.kz">http://online.zakon.kz</a> .



	конституциялық заңы. 1995 жылғы 29 желтоқсан № 2737	
13.	Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» конституциялық заңы. 28.09.1995 ж.	//http://online.zakon.kz.
14.	Қазақстан Республикасының «Республикалық референдум туралы» конституциялық заңы. 1995 жылғы 2 қараша N 2592	//http://online.zakon.kz.
15.	Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының сот жүйесі және соттардың мәртебесі туралы» конституциялық заңы. 2000 жылғы 25 желтоқсан № 132-II	//http://online.zakon.kz.
16.	Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (Жалпы бөлім), Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесімен қабылданған 1994 жылғы 27 желтоқсан	//http://online.zakon.kz.
17.	Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 1999 жылғы 1 шілде № 409-I (Ерекше бөлім)	//http://online.zakon.kz.
18.	Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі 2015 жыл 31 қазан № 377-V Қазақстан Республикасы	//http://online.zakon.kz.
19.	Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілде № 226-V	//http://online.zakon.kz.
20.	Қазақстан Республикасының қылмыстық процесілік кодексі 2014 жылғы 4 шілде № 231-V	//http://online.zakon.kz.
21.	Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқықбұзушылық туралы кодексі 2014 жылғы 5 шілде № 235-V	//http://online.zakon.kz.
22.	Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қараша № 414-V	//http://online.zakon.kz.
23.	Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» кодексі 2011 жылғы 26 желтоқсан № 518-IV	//http://online.zakon.kz.
24.	Құқықтық актілер туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жыл 6 сәуір № 480-V Қазақстан Республикасы	//http://online.zakon.kz.
25.	Қазақстан Республикасының «Қоғамдық кеңестер туралы» заңы 2015 жылғы 28 желтоқсандағы № 383-V	//http://online.zakon.kz.
26.	Қазақстан Республикасының «Халықаралық шарттар туралы» заңы 2005 жылғы 30 мамыр № 54-III	//http://online.zakon.kz.
27.	Қазақстан Республикасының «Қоғамдық бірлестіктер туралы» заңы 31.05.1996 ж.	//http://online.zakon.kz.
28.	Қазақстан Республикасының «Саяси партиялар туралы» заңы 2002 жылғы 15 шілде № 344-II.	//http://online.zakon.kz.
29.	Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» заңы 01.12.1991 ж.	//http://online.zakon.kz.
30.	Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы 2007 жылғы 27 шілде № 319-III.	//http://online.zakon.kz.
31.	Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңы 2011 жылғы 11 қазан № 483-IV	//http://online.zakon.kz.
32.	Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызметі туралы» заңы 23.11.2015 ж.	//http://online.zakon.kz.
33.	Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Қазақстан Республикасы	//http://online.zakon.kz.

34.	Қазақстан Республикасының «Халықтың көші-қоны туралы» заңы 2011 жылғы 22 шілде № 477-IV	//http://online.zakon.kz.
35.	Қазақстан Республикасының «Бейбіт жиналыстар, митинглер, шерулер өткізу және тосқауылдарға тұруды ұйымдастыру мен өткізу тәртібі туралы» заңы 17.03.1995 ж.	//http://online.zakon.kz.
36.	Қазақстан Республикасының «Жеке және заңды тұлғалардың өтінішін қарау тәртібі туралы» заңы 12 қаңтар 2007 жыл № 221-III	//http://online.zakon.kz.
37.	Қазақстан Республикасының «Ішкі істер органдары туралы» заңы, 23.04.2014 ж. № 199-V	//http://online.zakon.kz.
38.	Қазақстан Республикасының «Құқық қорғау қызметі туралы» заңы 2011 жылғы 6 қаңтар № 380-IV	//http://online.zakon.kz.
39.	Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» заңы 1995 жылғы 21 желтоқсан № 2709	//http://online.zakon.kz.
40.	Қазақстан Республикасының «Ұлттық қауіпсіздік органдары туралы» заңы 21.12.1995 г	//http://online.zakon.kz.
41.	Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары туралы» заңы 2002 жылғы 8 тамыз № 345-II	//http://online.zakon.kz.
42.	Қазақстан Республикасы Президентінің «2010-2020 жылдарға Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасын бекіту туралы» 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығы	//http://online.zakon.kz.
43.	«Қазақстан Республикасының кейбір заң актілеріне діни сенім бостандығы және діни бірлестіктердің қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы "Қазақстан Республикасы Заңының конституциялылығын тексеру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2002 жылғы 4 сәуірдегі N 2 Қаулысы.	//http://online.zakon.kz.
<b>2. Негізгі әдебиеттер</b>		
44.	Назарбаев Н.Ә. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік». Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. 2017ж. 31 қаңтар	//Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты //http://www.akorda.kz/.
45.	Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. 2014 жылғы 17 қараша.	
46.	Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсу, реформалар, даму». Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. 2015ж. 30 қараша	//Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты //http://www.akorda.kz/.
47.	Назарбаев Н.Ә. Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. 2012ж. 27 қаңтар.	
48.	Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты». Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. 2012ж. 14.12	//Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты //http://www.akorda.kz/.
49.	Назарбаев Н. Ә. Болашақтың іргесін бірге қалаймыз. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. 2011 жылғы 28 қаңтар.	//Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты //http://www.akorda.kz/.

50.	Назарбаев Н. А. К свободному, эффективному и безопасному обществу: Послание Президента страны народу Казахстана 16 октября 2000 г.	//Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты //http://www.akorda.kz/.
51.	Назарбаев Н.Ә. «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. 2010 жылғы 29 қаңтар.	//Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты //http://www.akorda.kz/.
52.	Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру – мемлекеттік саясаттың басты мақсаты. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. 2008 жылғы 16 ақпан	//Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты //http://www.akorda.kz/.
53.	Назарбаев Н.Ә. «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан». Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. 2007 жылғы 28 ақпан.	//Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты //http://www.akorda.kz/.
54.	Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. 2006 жылғы 1 наурыз	//Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты //http://www.akorda.kz/.
55.	Назарбаев Н.Ә. «Дағдарыстан – жаңару мен дамуға». Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. 06.03.2009 г.	//Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты //http://www.akorda.kz/.
56.	Назарбаев Н.А. Осмысление пройденного и дельнейшее демократическое реформирование общества. Доклад на Второй сессии Ассамблеи народов Казахстана.	//Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты //http://www.akorda.kz/.
57.	Ұлт жоспары – «100 нақты қадам» Н. Назарбаевтың бес институциональдық реформасын жүзеге асыру бойынша	//http://www.inform.kz.
58.	Адам құқықтарын қорғау полиция қызметі мен міндеті ретінде. Оқу құралы	Алматы, 2015
59.	Адам құқықтарын қорғау полиция қызметі мен міндеті ретінде. Оқу-әдістемелік құрал	Алматы., 2015
60.	Мутагиров Д.З. Права и свободы человека. Учебное пособие.	М., 2006
61.	Азаров А., Ройтер В., Хюфнер К. Права человека. Международные и российские механизмы защиты.	М., 2003.
62.	Права человека. Учебник для вузов. /Под редакцией Холикова А.Д.	Душанбе, 2009
63.	Глухарева Л.И. Права человека. Гуманитарный курс.	М., 2002.
64.	Кобабаев О.К., Кобабаева А.О. Конституционное право Республики Казахстан. Электронная книга	Алматы 2006 г.
65.	Шеретов С.Г. Конституционное право Республики Казахстан.	Алматы 2006 г.
66.	Конституционное право Республики Казахстан в вопросах и ответах.	Қарағанды, 2006.
67.	Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. Нормативтік-құқықтық актілер жинағы.	Қарағанды, 2010.
68.	Сапарғалиев Г. С. Конституционное право Республики Казахстан.	Алматы, 2007.
69.	Толковый словарь Конституции Республики Казахстан.	Алматы, 1995
70.	Сейдығалиев Т.Р. Қазақстан Республикасының ПО қызметінде адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету. Оқу құралы	Қарағанды 2012 ж.
71.	Сейдығалиев Т.Р. Адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау. Терминологиялық сөздік	Қарағанды, 2016 ж.
72.	Сидорова Н.В. Конституционное право Республики	Қарағанды, 2011

	Казахстан. Курс лекций.	
73.	Камиль Жиффар Пытки: руководство по составлению сообщений.	Центр прав человека Эссекский университет, 2000
74.	Права человека. Учебник для вузов. /Под редакцией Холикова А.Д.	Душанбе, 2009
75.	Глухарева Л.И. Права человека. Гуманитарный курс.	М., 2002.
76.	Кобабаев О.К., Кобабаева А.О. Конституционное право Республики Казахстан. Электронная книга	Алматы 2006 г.
77.	Шеретов С.Г. Конституционное право Республики Казахстан.	Алматы 2006 г.
78.	Конституционное право Республики Казахстан в вопросах и ответах.	Караганда, 2006.
79.	Конституционное право Республики Казахстан. Сборник нормативно-правовых актов. Том 1,2	Караганда, 2008.
80.	Конституционное право Республики Казахстан. Сборник нормативно-правовых актов.	Караганда, 2010.
81.	Сапаргалиев Г. С. Конституционное право Республики Казахстан.	Алматы, 2007.
82.	Толковый словарь Конституции Республики Казахстан.	Алматы, 1995
83.	Сидорова Н.В. Конституционное право Республики Казахстан. Курс лекций.	Караганда, 2011
84.	Сборник постановлений Конституционного Совета Республики Казахстан	Астана, 2010. – с.526.
85.	Международные стандарты по защите прав и свобод человека. Учебно-методическое пособие. Составитель Ладыгина О.А.	Караганда 2018.
<b>3. Қосымша әдебиет</b>		
86.	Сейдығалиев Т.Р. Защита прав и свобод человека и гражданина в разрезе международного и национального права	Актуальные проблемы права: Материалы научной конференции. – Караганда: КарЮИ МВД РК им.Б.Бейсенова, 2007. С.109-112 – 152 с.
87.	Сейдығалиев Т.Р. Қазақстан Республикасындағы адам және азамат құқықтыры мен бостандықтарын қорғау	Перспективы развития национального законодательства Республики Казахстан в свете Концепции правовой политики на 2010-2020 годы. Материалы международной научно-практической конференции. – Караганда, 2010
88.	Сейдығалиев Т.Р. Адам және азамат құқықтары заңмен қорғалуға тиіс	Қазақстан Республикасындағы заң және қоғамдық ғылымдардың өзекті мәселелері = Актуальные проблемы юридических и общественных наук в Республике Казахстан.- 2011. Вып. 11. Б.18-20.
89.	Сейдығалиев Т.Р. Қазақстан Республикасының адам құқығы саласындағы ішкі істер органдары қызметінің негізгі бағыттары және стандарттары	Қазақстан Республикасы ІІМ ҚА Қарағанды 2016 ж.
90.	Сидорова Н.В. Проблемы осуществления прокурорского надзора в Республике Казахстан.	Актуальные проблемы права. Сб. науч. тр. – Караганда, 1997.
91.	Джембаев Р.К. К вопросу о соблюдении прав и	Материалы Международной

	законных интересов в процессе расследования.	научно-практической конференции «Международное право и развитие национального законодательства». Карагандинский Государственный Университет имени Е.А. Букетова., Караганда 2008 г.
92.	Джиембаев Р.К. Некоторые вопросы реализации несовершеннолетними лицами своих законных интересов в уголовном судопроизводстве	Наука и ее роль в современном мире: Мат-лы международной научно-практической конференции. Караганды: «Болашак-Баспа». Т.1, 2010. С.191-194
93.	Джиембаев Р.К. Развитие ювенальной юстиции Республики Казахстан на современном этапе. Монография.	Караганда, 2012
94.	Джиембаев Р.К. Взаимодействие ОВД с институтами гражданского общества в сфере защиты прав граждан	Современные проблемы социально-экономических систем в условиях глобализации. Сборник научных трудов. Международная научно-практическая конференция, посвященная 140 летию НИУ «БелГУ». Белгород 2016 г.
95.	Джиембаев Р. К. Проблемы и некоторые организационные вопросы развития ювенальной юстиции в Республики Казахстан	Экономика и право № 19, 2008
96.	Взаимодействие ОВД Республики Казахстан с институтами гражданского общества в сфере защиты прав человека. Учебное пособие.	Караганда, 2016
97.	Сидорова Н.В. Конституционно-правовой статус прокуратуры Республики Казахстан.	Экономика и право Казахстана. 2005, №23
98.	Сидорова Н.В. Конституция прав и свобод гражданина.	Индустриальная Караганда. 27.08.2009 №100 (20807)
99.	Сидорова Н.В. Роль судебных и правоохранительных органов в обеспечении конституционной законности в процессе имплементации международных договоров в Республике Казахстан.	Актуальные вопросы развития органов государственной власти и местного самоуправления в субъектах Российской Федерации: политические и правовые аспекты. Материалы международной научно-практической конференции. – Волгоград, 2010.
100.	Сидорова Н.В. Имплементация международных стандартов о правах женщин в Республике Казахстан	Вестник Карагандинского юридического института МВД РК им. Баримбека Бейсенова №1 2005
101.	Сидорова Н.В. Международные стандарты о правах человека и их соотношение с законодательством Республики Казахстан	Вестник Академии МВД РК «Становление прав и свобод человека в Республике Казахстан и проблемы их защиты в деятельности

		правоохранительных органов» - Алматы, 2005
102.	Сидорова Н.В. Международные стандарты прав человека	Обеспечение прав и свобод человека в деятельности государственных органов: Матлы республик. науч.-практ. конф. / Под ред. Д. Т. Кенжетаева. — Караганда: КЮИ МВД РК им. Б. Бейсенова, 2006. — 196 с.
103.	Сидорова Н.В. Международные стандарты прав человека и национальная юрисдикция	Председательство Казахстана в ОБСЕ. Международные стандарты защиты прав и свобод человека и гражданина. // Материалы международной научно-практической конференции. – Алматы, 2010
104.	Сидорова Н.В. Имплементация Конвенции ООН против пыток или других видов жестокого или унижающего достоинство обращения и наказания в Республике Казахстан	Вестник КАРГУ.- Караганда, 2010
105.	Ермекова З.Д. Защита прав и свобод человека и гражданина. Терминологический словарь.	Караганда, 2013
106.	Сидорова Н.В. Конституционные гарантии воплощения международных стандартов противодействия пыткам в Республике Казахстан	Права человека: глобализация и регионализация. Материалы международной научно-практической конференции. 22 апреля 2011 года. ФГОУ ВПО «Байкальский государственный университет экономики и права». – Иркутск, 2011
Интернет қайнар көздер		
107.	Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты	<a href="http://www.akorda.kz/">http://www.akorda.kz/</a>
108.	Қазақстан Республикасы Парламентінің ресми сайты	<a href="http://www.parlam.kz/">http://www.parlam.kz/</a>
109.	Қазақстан Республикасы Үкіметінің ресми сайты	<a href="http://ru.government.kz/kz/">http://ru.government.kz/kz/</a>
110.	Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің ресми сайты	<a href="http://ksrk.gov.kz/">http://ksrk.gov.kz/</a>
111.	Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының ресми сайты	<a href="http://prokuror.gov.kz/rus">http://prokuror.gov.kz/rus</a>
112.	Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының ресми сайты	<a href="http://sud.gov.kz/rus">http://sud.gov.kz/rus</a>
113.	Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының ресми сайты	<a href="http://mvd.gov.kz/">http://mvd.gov.kz/</a>
114.	Қазақстан Республикасы Адам құқықтары жөніндегі Уәкілдің ресми сайты	<a href="http://www.ombudsman.kz/">http://www.ombudsman.kz/</a>

## 2.8. Пән бойынша сабақ жүргізудің тақырыптық жоспары

№ к/с	Тақырыптар атауы	Барлығы (сағат)	Дәріс	Семинар	КОӨЖ	КӨЖ
1	Адам құқықтарының теориясы және тарихы	6	1	1	2	2
2	Адам құқықтары мен бостандықтарының халықаралық стандарттары	6	1	1	2	2
3	Адамды азаптаудан азат ету құқығы	6	1	1	2	2
4	Ішкі істер органдары қызметінде жеке тұлғаның құқықтарын шектеу	3		1	1	1
5	Полиция және халықтың осал санаттары.	6	1	1	2	2
6	Қылмыстарды сотқа дейінгі тергеу процесіндегі адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету	3		1	1	1
7	Полиция қызметкерлерінің күш, арнайы құралдар және атыс қаруын қолдану процесінде адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету	3		1	1	1
8	Адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде ПО-ның сотпен және прокуратурамен өзара әрекеттестігі	3		1	1	1
9	Қазақстан Республикасындағы халықаралық және ұлттық құқық қорғау мекемелері мен ұйымдары	6	1	1	2	2
10	Полиция мен қоғамның өзара әрекеттесуі.	3		1	1	1
	<b>Барлығы:</b>	<b>45</b>	<b>5</b>	<b>10</b>	<b>15</b>	<b>15</b>

## 2.9. Сабақ жоспары

### 1-тақырып. Адам құқықтарының теориясы және тарихы

Дәріс – 1 сағат

#### Жоспар

1. ПО қызметінде адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету курсының мәні, пәні және әдісі.
2. Адам құқықтары тұжырымдамасының негізгі ережелері. Мемлекетпен танылған адам құқықтары мен бостандықтарына тарихи шолу.
3. Қазақстан Республикасының заңнамасында адам және азамат құқықтары мен бостандықтары институтының дамуы.

#### Дәріс мәтіні

Адам құқықтары теориясының қалыптасуы ұзақ тарихқа ие. Адам құқықтарының идеясы көне кезде пайда болған. Бұл ұғымның қалыптасуы жалпыазаматтық гуманитарлық философиялық және құқықтық ойдың табиғи эволюциясымен әзірленді.

Б.э.д. V-IV Афинада билік үшін күрес нәтижесінде өз уақытына сәйкес демократиялық режим орнатылған. Осы кезеңдегі адам құқықтарының орнығу қайнар көзі ежелгі грек философтарының идеяларында кездеседі: Сократ, Платон, Аристотель еңбектерінде құқықты сақтау және қамтамасыз ету мәселелері қарастырылған.

Протагордың атақты формуласы (б. з. д. 481-411 ж.ж.) "Барлық заттардың өлшемі – адам, олар бар, бірақ жоқ, олар жоқ" сол уақыттың мемлекеті туралы философиялық ұғымдардың негізінде жатыр. Алайда ежелгі ойшылдар адам құқықтары мен олардың әр түрлі әлеуметтік топтар үшін теңдігі туралы теориялық пайымдаулардан әрі қарай келе алмады. Іс жүзінде сол қоғам үшін әртүрлі сыныптар мен сословиелік құрылымдар арасында адам құқықтарының біркелкі бөлінбеуі және құлдардың толық түзелмеуі тән болды. Оның үстіне, соңғысын адамдар мүлдем мойындамаған, "сөйлейтін құралдар" деп саналған»

Орта ғасырдағы құдайға табынушылар мен философтар антикалық ойшылдардың идеяларын табиғи құқық жөнінде қабылдады, оның ішінде меншік пен адамзат бостандығының табиғи табиғаты туралы көзқараста болды. (Исидор Севильский, Грациян, Руфинус және басқалар). Бірақ билік сипатының өзі құдайшыл шығу тегімен негізделді. Феодалдық қоғамның сословиелік құрылымымен сәйкес адамдардың әлеуметтік теңсіздігі және қоғамдық иерархия табиғи (құдайшылдық) заңға жауап береді деген аса маңызды сипатта болды (Фома Аквинский).

Әр түрлі таптар мен сословиелердің күресінің нәтижесінде, ең алдымен қалыптасып келе жатқан буржуазиялық күштегі құқықтар мен бостандықтардың арқасында, ортағасырлық өмір қалпына қарсы келе мемлекет



пен жеке тұлғаның өзара қатынастарының буржуазиялық мемлекеттік-құқықтық тұжырымдамасы пайда болады. Билік басқаруға және феодалдық шектеуден босауға ұмтылушы жаңа таптың атақты ойшылдары Г. Гроций, Б. Спиноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтескье, Ж.-Ж. Руссо және басқалар адам құқықтарын — мемлекеттік билікті шектеуші және мемлекеттің азаматтардың жеке өміріне араласу шегін орнатушы құралдар деп санады. Дж. Локтың пікірі бойынша мемлекет қандай да бір жағдайда адамның өмір сүру құқығын, бостандығын және меншікке құқылығын шектей алмайды. Г. Гроций — табиғи құқық мектебінің негізін қалаушылардың бірі. Сол уақыттың өзінде адам құқығының ажыратылмастығы, оның мәңгі екендігі туралы «табиғи құқыққа жататын адам құқығы мызғымас және ажыратылмас, сондықтан да Құдайдың өзі оны өзгерте алмайды» деп пайымдаған.

1215 жылы Англиядағы Бостандықтың ұлы хартиясында ағылшын монархының абсолюттік билігін шектейтін баптарда адам құқықтары туралы нормалар көрсетілген. Мысалы, ұлы хартияның 39-бабы қылмыс жасағанда тек заңды үкім және елдің заңы бойынша жаза қолдануды көздейді. Адам құқықтары мен бостандықтарының табиғи-құқықтық түсінігінің нормативтік бекілу жолының ілгерілеу қадамы 1679 жылғы Хабеас корпус акт болып саналады. Онда азаматтарды соттық қорғау кепілдігі белгіленген, сондай-ақ кінәсіздік презумпциясы, жеке тұлғаның қол сұғылмаушылығы және басқа да адам құқықтарын қорғаудағы маңызды ережелер енгізілген.

Американдық штаттардың отаршыл Англиядан тәуелсіздік үшін күресте табиғи құқық мектебінің идеясы Т. Пейнмен және Т. Джефферсонмен дамыды. Вирджиния құқығының декларациясы 1776 жылы 12 маусымда қабылданды. Осы декларацияда былай деп жарияланған: «Барлық адамдар табиғатынан тең дәрежеде еркін және тәуелсіз болады, сонымен қатар тумысынан белгілі бір құқықтарға ие... өмір сүруге және меншік алу мен иеленуге құқылық, бақытқа және қауіпсіздікке ұмтылуға құқылық». Аталған декларацияның идеясы 1776 жылы 4 шілдеде қабылданған АҚШ-тың тәуелсіздік декларациясында көрініс тапқан және бекітілген. 1787 жылғы АҚШ-тың конституциясы алғашқысында адам құқықтары туралы ескертуден тұрған жоқ (теңқұқылы азаматтардың арасынан негрлер мен үндістер алынып тасталды). Бірақ екі жылдан кейін осы конституцияға 1791 жылы бекітілген және мемлекет тарапынан міндетті түрде сақтауға және қорғауға жатқызылатын, адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының тізімін құрайтын «Құқықтар туралы билль» деген атқа ие алғаш 10 түзетулер қабылданды.

1879 жылы Ұлы Француз революциясының жеңісінің нәтижесінде Адам және азамат құқықтарының декларациясы қабылданды — 1958 жылғы Францияның әрекеттегі конституциясының құрамдас бөлігі болып табылатын құжат. Онда былай айтылған: «Адамдар — құқықтары бойынша еркін және тең болып туылады және солай қалады. Әр мемлекеттер одағының мақсатын адамның табиғи және ажырамас құқықтарын қамтамасыз ету құрайды. Бостандық, меншік, қауіпсіздік және қанауға қарсылық осылай».

Адам құқықтары идеясының қалыптасуына **табиғи-құқықтық доктрина** шешуші әсер етті. Бірақ ол жалпыадамзаттық гуманитарлық ойда жалғыз болып табылмайды. Оған адам құқықтарына **позитивтік көзқарас** қарсы тұрады. Мемлекеттен туындайды, ол өзінің қалауы бойынша олардың түрлерін, көлемін, мазмұнын белгілейді, яғни «азаматтардың жеке өміріне өзінің араласу шегін белгілей отыра, оларды адамға құрмет етеді». Осы бағыттың жарқын өкілдері К.Берг, Д.Остин, Г.Ф. Шершеневич, Н.М.Палиенко болып табылады. Табиғи және позитивтік құқық мектебінің қарсыластығы жүздеген жылдарға созылды. Адам мен мемлекеттің өзара қатынастарына түрлі көзқарас қазіргі дейін сақталуда. Бірақ адам құқықтарының қазіргі түсінігі табиғи-құқықтық және позитивтік көзқарастың өзара үйлесімін талап етеді, осыған орай олардың әр-қайсысы бір беткей бола, тарихи-құқықтық доктриналық жаңа таным алды. Осы үйлесім бойынша жеке тұлға үшін аса маңызға ие құқықтар мен бостандықтар адамның табиғатымен белгіленеді, яғни табиғи сипатқа ие, сондай-ақ аталған қоғамның табиғаты үшін де немесе олардың іске асырылуына қолайлы жағдай жасайтын мемлекетке де тиімді. Тәжірибеде адамның табиғи құқықтары позитивтік қайнар көздерде бекіту жолы бойынша жалғасып келеді, негізінде мемлекеттердің конституцияларында. Әсіресе бұл Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі қабылданған конституциялардың көпшілігіне тән (ГФР - 1949 ж., Италия - 1947 ж., Жапония - 1947ж. және көптеген Еуропа, Азия, Америка, Африка елдерінің конституцияларында).

Адам құқықтарының барлық доктринасы күмәнсіз құндылыққа негізделген. Бұл құндылық - **адамның қадір-қасиеті**. Абырой - бірнеше жоспарлары және деңгейлері бар санат. Ең кең философиялық мағынада қадір-қасиет - адамның ұжымдық мағынасында адам тегінің өкілі ретінде адамның ажырамас оң сапасы. Адамның негізгі табиғи құқықтары мен бостандықтары **ажыратылмайды және әркімге тумысынан беріледі**. Адам тірі болғанша ол өзінің негізгі құқықтарымен және бостандықтарымен берік байланысқан, олар ешкіммен және ешқандай жағдайда адамнан тартып алынбайды.

Адам құқықтары тұжырымдамасының негізін қалаушылардың бірі француз ағартушысы **Ж.-Ж.Руссо**: «адамның қадір-қасиеті: өз бостандығынан бас тарту - бұл өзінің адамдық қадір-қасиетінен, адам құқықтарынан, тіпті міндеттерінен бас тарту дегенді білдіреді... Мұндай бас тарту адам табиғатымен сыйыспайды» – деп болжам жасайды.

Табиғи құқық теориясында, адам құқықтары философиясында адамның қадір-қасиетінің презумпциясы бар. **Цицеронның** айтуынша, адамдық қадір-қасиетін қорлаудан артық ештеңе жоқ, құлдыққа қарағанда кемсітетін ештеңе жоқ. Адамдық қадір-қасиеті мен еркіндігі бізге туылу құқығы бойынша берілген. Оларды қорғаймыз немесе абыроймен өледі».

Бұл тәсілдің гуманизмі адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында тұжырымдалған және барлық адамдар – бір адам отбасының мүшелері және олар абыройына ие бола отырып, дүниеге келеді, және адамдық қадір-қасиетіне бәрі тең екенін сөзсіз бекіту болып табылады. Табиғатта адамдар ақыл-ой мен ар-ожданға ие және бір-біріне қатысты

бауырластық рухында, басқа адамның қадір-қасиетін, құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу рухында түсуі тиіс.

Адамның құқықтары мен бостандықтары саласындағы ең көп таралған екі теорияның маңызы зор – тік және көлденең. Біріншіден, адам құқығы-бұл құқық нормаларында бекітілген билік пен мемлекетпен өзара қарым-қатынастағы жеке тұлғаның мәртебесін сипаттайтын құқықтық ұғым (яғни вертикаль бойынша қарым-қатынас) және бұл мәлімдеме әділ, өйткені мемлекет адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын негізгі бұзушы болып табылады. Екіншіден, адам құқықтары — бұл моральдық-этикалық қағидалар мен нормалардан тұратын адамдар арасындағы қарым-қатынастарды (яғни көлденең қарым-қатынастарды) әлеуметтік реттегіштер жүйесі. Осы теорияны жақтаушылардың дәлелдерінің бірі мынадай тұжырым болып табылады: "билік құрған шенеунік – адамның қадір-қасиетін кім бұзатыны маңызды емес, жоғары құндылық — адам құқығын бұзу туралы әңгіме болып отыр". Адам құқығы жалпы, әмбебап сипатта болады. Адам құқықтары мен бостандықтарының жалпылығы мен әмбебаптығының бірнеше өлшемі бар. Демократиялық мемлекеттердің халықаралық құқығы және заңнамалық тәжірибесі құқықтар мен бостандықтардың белгілі бір шектелуін қарастырады. Біріншіден, құқықтар мен бостандықтардың шектелуі тек арнайы заңмен ғана төтенше жағдайларда енгізілуі мүмкін. Мұндай шектеулер жергілікті өзін-өзі басқару органдарының шешімдерімен енгізілмеуі мүмкін. Екіншіден, мұндай шектеулер тек уақытша сипатта ғана болады. Үшіншіден, құқықтар мен бостандықтардың шектелуі қауіпсіздік жағдайында қамтамасыз етілуі қажет. Төртіншіден, шектеулер Қазақстан Республикасының конституциясындағы белгіленген мақсатта ғана енгізіле алады: азаматтардың қауіпсіздігін қорғау, қамтамасыз ету үшін, мемлекеттің қауіпсіздігін және қорғанысын қамтамасыз ету үшін. **Құқықтар мен бостандықтар ешқандай да жағдайда, тіпті төтенше жағдайдың кезінде шектелуі мүмкін емес.** Бұл өмір сүру құқығы, жеке тұлғаның ар-намысы, азапталмау бостандығы, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы, ар-ұждан бостандығы және басқалар. Адам құқығы теориясында бұл құқықтарды кейде **абсолютті** деп, ал шектеуге жататындарды – **салыстырмалы құқық** деп белгілейді. Адам құқықтарының теориясындағы әртүрлі негіздер бойынша құқықтар мен бостандықтардың жіктелуі әртүрлі болса да, кез-келген жіктеу ерікті болып табылады. Адам құқықтарының классификациясы екі себеп бойынша: олардың мазмұны мен пайда болу уақыты контекстінде егжей-тегжейлі қарастырылуы керек. Олардың мазмұнына сәйкес **азаматтық (жеке), саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени құқықтары мен бостандықтары** ерекшеленеді.

Қазақстан Республикасының Конституциясы адам құқықтары мен бостандықтарының нақты жіктелуін толық қамтамасыз етпейді. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Конституциясының «Адам және азамат» екінші тарауында белгіленген құқықтар мен бостандықтардың «жиынтығы» жалпы қабылданған стандарттарға және БҰҰ қабылдаған екі халықаралық келісімге сәйкес келеді.

### Жоспар

1. Адам құқықтары тұжырымдамасының негізгі ережелері. Мемлекетпен танылған адам құқықтары мен бостандықтарына тарихи шолу.
2. Қазақстан Республикасының заңнамасында адам және азамат құқықтары мен бостандықтары институтының дамуы.

### ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМ

Семинар сабақтарына дайындық кезінде курсанттар адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының халықаралық стандарттарын білуі қажет. 1948 жылғы Адам құқықтары мен бостандықтарының жалпыға бірдей декларациясы, 1966 жылғы Адам және азаматтың азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтары халықаралық пактісі, 1966 жылғы адамның экономикалық және мәдени және әлеуметтік құқықтары мен бостандықтары туралы халықаралық Пакт, 1966 жылғы адамның және азаматтың азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтары Пактінің бірінші Факультативтік хаттамасы, 1989 жылғы адамның экономикалық және мәдени және әлеуметтік құқықтары мен бостандықтары

Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясына арналған тарихи жол: бостандықтың Ұлы Хартиясы (1215 ж.), Хабеас Корпус Акт (1679 Ж.), АҚШ - тың Тәуелсіздік Декларациясы (1776 ж.), құқықтар туралы американдық Билль (1789-1791 жж.), адам және азамат құқықтары декларациясы (1789 ж.), адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (1948 ж.), адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенция (1950 ж.)

Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғаудың Еуропалық жүйесі. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғаудың еуропалық Конвенциясы. Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот. Бір қатысушы мемлекеттің петициясын басқасына беруге құқылы. Страсбургтегі сотқа жеке шағым беру тәртібі.

Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары туралы негізгі халықаралық актілерді ратификациялау бойынша Қазақстанның ұстанымы. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатына халықаралық принциптер мен нормалардың әсері. Қазақстан Республикасының салалық заңнамасында халықаралық актілерді имплементациялау мәселелері.

Қазақстан Республикасының заңдарындағы адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтары институтының дамуы, тарихи жағдайдағы конституциялық-құқықтық нормалардың талдауы. Салалық заңдардағы адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының басымдылық принципі. Қазақстан Республикасының қылмыстық саясатын гуманизациялау – тарихи-құқықтық аспект.

### Жоспар

Сабақ «Аса қажетті құқық» атауымен ойын түрінде жүргізіледі.

Ойын мақсаты: «бірінші» және «екінші топ» құқықтарының ара қатынасын көрсету.

Әр курсант құқықтар мен бостандықтар тізімін алады.

#### Тапсырма:

*Сіздің алдыңызда құқықтар мен бостандықтар тізімі. Сізге құқықты анықтауыңыз қажет, онсыз болу мүмкін емес (ол үшеуден аспау керек)*

- Өмір сүру, бас бостандығы мен қауіпсіздік құқығы.
- Құлдық пен басыбайлықтан бостандық құқығы.
- Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінен бостандық құқығы.
- Құқықсубъектіліктің мойындалу құқығы.
- Заң алдында теңдік құқығы.
- Адам құқықтары бұзылған жағдайда құқықтарды тиімді қалпына келтіру құқығы.
- Өз еркімен қамауға алу, ұстау немесе қудалаудан бостандық құқығы.
- Істің жария және барлық әділеттілік талаптарының сақталуымен тәуелсіз және бейтарап сотпен қаралу құқығы.
- Кінәсі белгіленгенше кінәсіздік презумпциясы құқығы.
- Жасау сәтінде қылмыс саналмаған әрекет үшін соттауға тыйым салу құқығы.
- Жеке және отбасылық өміріне еркін қол сұғушылықтан, тұрғын үйге дербес құқылық немесе хат-хабар құпиялығына еркін қол сұғушылықтан бостандық құқығы.
- Еркін жүріп-тұру және тұрғылықты жерді таңдау құқығы, соның ішінде кез келген елден кету және өз еліне қайтып оралу құқығы.
- Басқа елдерді паналау құқығы.
- Азаматтық алу құқығы.
- Неке құру және отбасын құру құқығы.
- Мүлікке ие болу құқығы.
- Ой, ар-ождан және дін бостандығы құқығы.
- Сенім бостандығы және оны еркін білдіру құқығы.
- Бейбіт жиналыстар және бірлестіктер бостандығы құқығы.
- Өз елін басқаруға қатысу құқығы.
- Өз еліндегі мемлекеттік қызметке тең қолжетімділік құқығы.
- Әлеуметтік қамсыздандырылу құқығы.
- Еңбек ету және жұмысты еркін таңдау құқығы.
- Тең еңбек үшін тең төлем алу құқығы.
- Адамның лайықты тұрмысын қамтамасыз ететін әділ және қанағаттанарлық сыйлықақы алу құқығы.

- Кәсіби одақтар құру құқығы.
- Демалыс және бос уақыт құқығы.
- Денсаулық пен әл-ауқатты сақтау үшін қажетті өмір сүру деңгейі (тамақ, киім, тұрғын үй, медициналық күтімді қоса алғанда) құқығы.
  - Жұмыссыздық, науқастану, мүгедектік, жесірлік, қартаю жағдайында немесе адамның ырқынан тыс жағдаяттар бойынша тіршілік ету құралдарынан айырылудың өзге жағдайларында әлеуметтік қамсыздандырылу құқығы.
  - Аналық пен балалықты қорғау құқығы.
  - Білім алу құқығы, бұл ретте ата-аналар өз балалары үшін білі алу түрін таңдауда басымдық құқығына ие.
  - Қоғамның мәдени өміріне қатысу құқығы.
  - Автордың ғылыми, әдеби немесе көркем еңбектерінің нәтижесі болып табылатын моральдық және материалдық мүдделердің қорғалу құқығы.

2. Қатысушылар алынған тізімдерді салыстырып, бірдей таңдап алынған үш қажетті құқықтармен топтарға бірлеседі. Енді олар – Конституциясы дәл осы құқықтарды кепілдендіретін мемлекеттің тұрғындары. Әрбір топ қиыншылық тудырып отырған жағдайдың сипаттамасымен карточка алып, 10 минуттың ішінде өз іс-қимылдарының нұсқасын ұсынуы тиіс.

2-КОӨЖ – 1 сағат

Курсанттардың оқытушымен өзіндік жұмысы сабақ тақырыбы бойынша медиа-материалдарды (бейнеролик) пайдалана отырып жүргізіледі. Курсанттарға сабақ барысында 1 бейнероликті көру ұсынылады, жеке сұрақтар бойынша бейнероликті көргеннен кейін тапсырма беріледі.

### Жоспар

Сабақтың басында «Адам құқығының тарихы» (15 минут) бейнематериал көрсетіледі. Көрсету аяқталғаннан кейін курсанттар келесі сұрақтарға жауап береді:

1. Адам құқығы дегеніміз не?
2. Адам құқығының шығу тегі қандай?
3. Құл иеленуші мемлекеттердегі бостандық ұғымының пайда болуы және дамуы?
4. Неге "Кир цилиндрі" адам құқықтарының бірінші декларациясы деп аталады?
5. Талион принципінің мәні неде?
6. Уруинимгин заңдарында қандай тыйым салынған?
7. Ежелгі грек полисінде адам құқықтары бойынша демократиялық идеялар мен азаматтық принциптер қалай қаралды?
8. Трайбализм ұғымы және оның мәні неде?
9. Метектерде қандай құқықтар болды?
10. Табиғи құқық идеяларының пайда болуы.
11. Орта ғасырдағы адам құқығын қарастыру.

12. Орта ғасырдағы ағылшын парламенті және оның мәртебесі.
13. Орта ғасырдағы Францияның бас Штаттары.
14. Ұлы бостандық Хартиясында қандай талаптар қойылды?
15. Құқық туралы Петиция-Англиядағы Екінші Ұлы хартия?
18. Жаңа уақытта адам құқығының мәні неде?
19. Хабеас корпусы актісінің мәні неде?
20. Құқық туралы Билльде орнатылған талаптар?
21. Неге мұндай заңдар басқа елдерден қарағанда Англияда қабылданды?
22. 1789ж. Франциядағы Құрылтай жиналысының мәні неде?
23. Неге Билл АҚШ Конституциясына 10 өзгеріс енгізді?
24. 1830ж. Бельгия Конституциясы адам құқығы туралы мәні қандай?.
25. 1864ж. Женева конвенциясының мәні қандай?

Жұмыс уақыты 25 минутты құрайды.

Сабақ аяқталғаннан кейін оқытушы 10 минут ішінде қорытынды шығарады, курсанттардың білім деңгейін бағалайды.

КӨЖ – 2 сағат

1. Семинарлық сабақ сұрақтарын дайындау.
2. Тақырып бойынша глоссарий құру.
3. Нормативтік-құқықтық актілерді жобалау.
4. Реферат жазу.
3. Салыстырмалы кесте құру

Адам және азамат құқықтары	1978ж. ҚазССР Конституциясы	1993ж. Қазақстан Республикасы Конституциясы	1995ж. Қазақстан Республикасы Конституциясы

1 тақырыпқа әдебиеттер: 1-7, 41, 43-60, 90-97

## **2-тақырып. Адам құқықтары мен бостандықтарының халықаралық стандарттары**

Дәріс – 1 сағат

### **Жоспар**

1. Адам құқықтары мен бостандықтарының халықаралық стандарттары.
2. Адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің халықаралық механизмдері.

### **Дәріс мәтіні**

Адам құқықтары саласындағы халықаралық ынтымақтастық Екінші дүниежүзілік соғыс кезеңінде антигитлерлік коалиция мемлекеттері шеңберінде

нацистік Германиядағы адам құқықтарын өрескел бұзуға реакция ретінде қалыптаса бастады. БҰҰ қамқорлығымен халықаралық қоғамдастық оларды тиімді қорғау және оларды сақтауға жәрдемдесу үшін құқықтық негіз құруға тырысып, адам құқықтары саласындағы стандарттарды әзірлеумен белсенді айналысты. Негізінен стандарттар мемлекеттер үшін заңды күші бар міндеттемелерді жүктейтін халықаралық шарттарды жасасу арқылы белгіленді. Сонымен қатар халықаралық қоғамдастық адам құқықтарын сақтауға және оларды қорғауға бағытталған көптеген құжаттарды қабылдады. Бұл құжаттар "жұмсақ құқыққа" жатады, өйткені олар тек мемлекеттер үшін ұсынымдарды қамтиды.

Негізгі мәні адам құқықтарын қорғау болып табылатын конвенциялар, пактілер мен хартиялар, адамдар мен үкіметтер жаңа соғыс пен жаңа Холокост алдын алудың қандай да бір құралдарын айқын іздеген кезде соғыстан кейінгі әлем тәртібінің бұзылуы бар. Осындай құралдардың бірі халықаралық құқықтың жаңа саласын – адам құқықтарын қорғаудың халықаралық құқығын қалыптастыру болды. Шарттар – бұл құқықтың қайнар көздері - классикалық халықаралық құқықтың шарттарына мүлдем тән емес бірқатар белгілерге ие және ие болып қала береді.

Біріншіден, олар адамның белгілі бір құқықтарын және оларды қорғау жөніндегі шараларды көздейді, оларды шартқа қатысушы мемлекеттерді мойындауға және іске асыруға тиіс. Демек, мұндай конвенциялар қатысушы мемлекеттердің классикалық халықаралық құқықтағы сияқты өзара қарым-қатынасын ғана емес, соңғыларын біріншіден қорғай отырып, қатысушы мемлекеттер мен олардың жеке азаматтары арасындағы қарым-қатынасты да реттейді. Бұл ретте конвенциялар тиісті елдердің ұлттық құқықтық жүйелеріне органикалық кіретіндей және мемлекет осы келісімдердің ережелерін ұлттық құқыққа енгізу жөнінде арнайы шаралар қолданғанына қарамастан, мемлекеттік органдар да, азаматтар да олардың қатынастарында тікелей пайдаланатындай етіп тұжырымдалады.

Мұндай келісімдердің екінші маңызды ерекшелігі олардың біріздендіру сипаты бар (шын мәнінде олардың "халықаралық" көрінісі) болып табылады. Адам құқықтары туралы шарттардың негізгі мақсаты қатысушы мемлекеттерде белгілі бір құқықтарды қорғаудың бірдей ең төменгі стандарттарын белгілеу болып табылады. Бұл ретте көрсетілген стандарттар қатып қалған нысан болып табылмайды, олар қатысушы мемлекеттердің заңнамасын дамытумен дамиды.

Халықаралық-құқықтық құжаттарда тіркелген адам құқықтарының каталогы қазіргі демократиялық мемлекет үшін нормаға айналған эталондар мен стандарттардың ұзақ тарихи қалыптасуының нәтижесі болып табылады.

БҰҰ Жарғысында бекітілген адам құқықтарын құрметтеу қағидаты шарттар мен келісімдерде нақты халықаралық-құқықтық нормалар түрінде нақтыланды және бекітілді. БҰҰ жарғысымен алғаш рет мемлекеттердің Адам құқықтары саласындағы ынтымақтастық қағидаты бекітілді.:



- бірқатар мемлекеттерді құрметтеуге және сақтауға жататын адамның нақты құқықтары мен негізгі бостандықтары мәселесі бойынша ұсынымдар жасау;
- адам құқықтары туралы халықаралық шарттар жасасу;
- ЕҚЫҰ шеңберінде адам өлшемі бойынша нормаларды әзірлеу;
- мемлекеттердің Адам құқықтары саласындағы міндеттемелерін орындауын қамтамасыз ететін халықаралық тетіктерді құру;
- мемлекеттердің Адам құқықтары туралы шарттарды мемлекетішілік сипаттағы шаралармен іске асыруы;
- халықтардың ұжымдық құқықтарын қамтамасыз етуді халықаралық-құқықтық реттеу.

1946 жылдың қаңтарында БҰҰ Бас Ассамблеясы өзінің бірінші сессиясында құқықтар туралы халықаралық Биллді дайындау туралы шешім қабылдады. 1946 жылдың ақпанында адам құқықтары жөніндегі Комиссия құрылды (1946 жылғы 16 ақпандағы ЭКОСС 5(І) қарары). Комиссияға адам құқықтары туралы халықаралық Биллді дайындау міндеті жүктелді. Бастапқыда бұл бір құжат болады деп болжалды. Содан кейін Билль үш бөліктен тұруы тиіс деп шешілді: жалпы қағидаттар жарияланған декларация, оларды бекіткен мемлекеттер үшін міндетті сипатта болатын пакт (немесе пактілер) және "жүзеге асыру шаралары", яғни мемлекеттердің өз міндеттемелерін орындауын бақылау тетіктері.

1948 жылы 10 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясын қабылдады. Табиғи доктринаның жетекші идеясы жарияланған бірінші мақалада. Оның мақсаты - "барлық халықтар мен барлық мемлекеттер орындауға ұмтылуға тиіс міндет ретінде" қызмет ету, онда аталған құқықтар мен бостандықтарды жалпыға бірдей және тиімді мойындауды және сақтауды қамтамасыз ету бойынша өз күш-жігерінде. Декларация 48 дауыспен қабылданды, ешкім дауыс берген жоқ. Дауыс беру кезінде сегіз мемлекет қалыс қалды: Беларусь КСР, Польша, Сауд Арабиясы, КСРО, Украина КСР, Чехословакия, Югославия және Оңтүстік Африка Одағы.

Бүгінгі күні декларация БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған кезде аса маңызды жеке құжат болып табылады. Құру кезінде ол шарт түрінде ресімделмеген, бірақ өзінің жұмыс істеуі барысында басшылық қызмет ететін құжаттан артық нәрсе болды. Көптеген жылдар бойы осы мәселе бойынша басқа құжаттардың болмауы (1976 жылы екі негізгі пакет кіргенге дейін) жалпыға бірдей декларацияның беделіне ие болды. Әрбір келісім-шарт бойынша адам құқықтары сілтемелер бар жалпыға ортақ декларациясын тұжырымдау және олардың ережелерін шығарылады бір ережелерін, бастапқыда ұсталған Декларацияда.

Декларация 30 баптан тұрады және жалпы ережелерді тұжырымдайды. Ол іргелі құқықтар мен бостандықтарды қамтиды: азаматтық құқықтар (3-4-баптар), саяси құқықтар (20-21-баптар), сондай-ақ экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар (22-28-баптар), олардың арасында ешқандай иерархия орнатпай.

Ұсынымдық сипаты бар адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы әлемнің барлық мемлекеттеріне адам құқықтары саласындағы мемлекетшілік заңнаманы дамытудың үлгісі, стандарты ретінде адам құқықтары мен бостандықтарының каталогын ұсынғанын атап өткен жөн. Көптеген мемлекеттердің (Италия, Жапония, Франция және т.б.) соғыстан кейінгі конституцияларында адам құқықтары туралы арнайы бөлімдерде кең көлемде адам құқықтары осы ұсынылған фактінің дәлелі.

Тек ұсынымдық сипатқа ие бола отырып, Декларация адам құқықтарын қорғау тетіктерін одан әрі дамытуда негізгі рөл атқарды және әмбебап, сондай-ақ адам құқықтарын қорғау мен жүзеге асырудың аймақтық халықаралық жүйелері салынған негіз болды.

Декларацияда:

- халықаралық қатынастарда әділдік пен жалпыға бірдей бейбітшілікке қол жеткізу және адамның тең және ажырамас құқықтарын тану арасындағы тікелей байланыс орнатылады;

- адам құқықтарын қамтамасыз етудің міндетті шарты заң билігі болып табылады, яғни адам құқығына кепілдік беретін осындай заңнамалық режимді белгілеу болып табылады.;

- декларация мазмұнының БҰҰ-ға мүше мемлекеттердің адам құқықтарын жалпыға бірдей құрметтеуге және сақтауға жәрдемдесу міндеттемесімен тығыз байланысы туралы идея жүргізілуде.

Декларацияның нақты мазмұнына келетін болсақ, онда көрсетілген негізгі құқықтар мен бостандықтарды төрт топқа бөлуге болады:

1. Адамның жеке басының құқықтары мен бостандықтарының ажырамастығы (өмір сүру құқығы, жеке басының бостандығына және жеке басына қол сұқпаушылық және басқа да);

2. Азаматтық құқықтар (құқық субъектілігіне құқық, еркін жүріп-тұру құқығы, пана алу құқығы және басқалар);

3. Саяси құқықтар мен бостандықтар (ой еркіндігі, өз елін басқаруға қатысу еркіндігі);

4. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар (еңбек құқығы, еңбекке тең ақы төлеу құқығы, білім алу құқығы және басқалар).

Жалпыға бірдей декларацияда тіркелген негізгі құқықтар БҰҰ жүйесі шеңберінде 90-нан астам халықаралық келісімдерді, декларацияларды немесе басқа да құжаттарды әзірлеу үшін негіз болды. Олардың ішінде: экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт; азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт; Нәсілдік кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы халықаралық конвенция; әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы Конвенция; Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенция; бала құқықтары туралы Конвенция; бала құқықтары туралы конвенция; бала құқықтары туралы конвенция; бала; Барлық еңбекші-мигранттар мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы халықаралық конвенция және

кемсітушілік, геноцид, құлдық, сондай-ақ әлеуметтік әл-ауқат, прогресс және даму сияқты мәселелер бойынша басқа да декларациялар немесе келісімдер.

Қазіргі уақытта құқықтар туралы халықаралық Билль жасалды:

- 1948 жылғы 10 желтоқсандағы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы;

- 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық Пакт (1976 жылы күшіне енді);

- 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық Пакт (1976 жылы күшіне енді);

- 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы пактіге Факультативтік хаттама;

- 1989 жылғы 15 желтоқсандағы өлім жазасын жоюға бағытталған Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге екінші Факультативтік хаттама.

Қазақстан Республикасы 1966 жылғы Пактілерге қосылды. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің ережелерін іске асыру мақсатында Қазақстан Республикасы Азаматтық және саяси құқықтар туралы пактіге бірінші факультативтік хаттамаларға қосылды. Бірінші Факультативтік хаттамаға қосылып, Қазақстан Республикасы Адам құқықтары жөніндегі комиссияның пактіде айқындалған құқықтарын Пактіге қатысушы мемлекет бұзғанын бекітетін жекелеген адамдардың хабарламаларын қарауға қабылдау үшін юрисдикциясын таниды.

Өлім жазасын жоюды көздейтін екінші Факультативтік хаттамаға қосылу белгілі бір қиындықтармен байланысты. Мәселен, Қазақстан Республикасы Конституциясының 15-бабы өлім жазасы аса қауіпті ауыр қылмыстар үшін ерекше жазалау шарасы ретінде заңмен белгіленгенін көздейді. Хаттаманың 2-бабында қосылу сәтінде жасалған, соғыс уақытында жасалған әскери сипаттағы неғұрлым ауыр қылмыстар жасағаны үшін кінәні танығаннан кейін ғана соғыс уақытында өлім жазасын қолдануды көздейтін ескертпені қоспағанда, осы Хаттамаға ешқандай ескертпелерге жол берілмейді деп көзделген. Бүгінгі таңда екінші Факультативтік хаттамаға шамамен сексен мемлекет қосылғанын атап өткен жөн.

Адам құқықтары саласындағы халықаралық актілерді мынадай топтарға жіктеу қажет:

1. Әмбебап сипаттағы актілер (Құқықтар туралы халықаралық билль).

2. Кемсітудің алдын алуға қарсы (1981 жылғы 25 қарашадағы Дін және наным-сенім негізінде кемсітудің барлық нысандарын жою туралы Декларация және басқалар).

3. Сот төрелігін іске асыру қағидаттарын қамтитын (1985 жылғы 29 қарашадағы Қылмыс және билікті теріс пайдалану құрбандары үшін сот төрелігінің негізгі қағидаттарының Декларациясы және басқалар).

4. Ұстауға немесе түрмеге қамауға алынған адамдардың құқықтарын қамтитын (1990 жылғы 14 желтоқсандағы Қамаудағылармен қарым-қатынастың негізгі принциптері және басқалар).

5. Әйел құқықтарына қатысты (1967 жылғы 7 қарашадағы Әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою туралы Декларация және басқалар).

6. Бала құқықтарына қатысты (1989 жылғы 20 қарашадағы Бала құқығы туралы Конвенция және басқалар).

7. Экономикалық және әлеуметтік құқықтарға қатысты (1969 жылғы 11 желтоқсандағы Әлеуметтік прогресс және даму Декларациясы және басқалар).

8. Қарулы жанжалдарда адам құқықтарын қорғау (1968 жылғы 26 қарашадағы Әскери қылмыстар мен адамзатқа қарсы қылмыстарға ескіру мерзімін қолданбау туралы Конвенция және басқалар).

Адам құқықтары саласындағы негізгі принциптерді қамтитын жоғарыда аталған халықаралық құжаттардан басқа құқық қорғау органдарының қызметкерлері үшін құқықтық тәртіп органдары қызметінің мазмұнына тікелей арналған жария сипаттағы халықаралық-құқықтық құжаттарды білудің маңызы зор. Оларға мыналар жатады: 1979ж. Құқықтық тәртіпті қолдау жөніндегі лауазымды тұлғалардың мінез-құлық кодексі; 1990ж. Тәртіпті сақтау жөніндегі лауазымды тұлғалардың күш пен атыс құралдарын қолданудың негізгі принциптері; 1988ж. Қандай да болмасын нысанда ұстауға немесе қамауға алынған барлық адамдарды қорғау қағидаттарының жиынтығы; 1989 ж. Заңсыз, ерікті және жиынтық жазалардың тиімді алдын алу және тергеу принциптері; 1985ж. Қылмыс және билікті теріс пайдалану құрбандары үшін сот төрелігінің негізгі қағидаттарының декларациясы. Барлығы адамның құқықтары мен бостандықтарын сақтау және құрметтеу негізін құрайтын полиция қызметінің өзіндік арнасын қалыптастырады.

Қазақстан Республикасы таныған адам құқықтары мен бостандықтарының халықаралық стандарттары Қазақстан Конституциясында «адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары - мемлекеттің жоғары құндылығы» - деп жариялаған. Бүгінгі таңда отандық заңнаманың барлық жүйесі осы Конституциялық қағиданы іске асыруға бағытталған.

Қазіргі жағдайда адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және қорғау тетігі ұлттық және халықаралық құралдарды қамтитын күрделі құқықтық кешен болып табылады. Бір жағынан, нормативтік актілер мен оларды орындауға бағдарланған мемлекет органдары, ал екінші жағынан - халықаралық шарттар мен олардың негізінде құрылатын, қабылданған және танылған нормалардың іске асырылуын қамтамасыз етуге арналған органдар назарға алынады.

Адамның құқықтары мен бостандықтарын халықаралық реттеудің тарихи тәжірибесін бағалай отырып, тиісті халықаралық-құқықтық институттың дамуы ұлттық құқықтық жүйелерге тән үдерістерді және құқықтар мен бостандықтарды қорғаудың ішкі тетігі тиімділігінің дәрежесін көрсететінін ескеру қажет. Бұл салада мемлекеттік реттеу төтенше әралуандықты анықтады, сондықтан жеке адамның құқықтарын жариялау мен қамтамасыз етудің бір-бірімен үйлесімді стандарттарының болмауы тән сипат болды. Халықаралық

деңгейде осындай заңды реттеудің жалпы қағидаттарын әзірлеу үшін негіз болған жоқ.

«Адам құқықтарын халықаралық қорғау тетіктері» термині адам құқықтары мен бостандықтарының халықаралық стандарттарын жүзеге асыру немесе бұзылған жағдайда оларды қалпына келтіру мақсатында әрекет ететін халықаралық (мемлекетаралық) органдар мен ұйымдардың жүйесін түсінеді. Мұндай (мемлекетаралық) органдар бірнеше мемлекеттің өзара келісімі бойынша құрылуымен, әдетте, халықаралық шартпен ресімделген, осындай шарт шеңберінде әрекет етуімен ерекшеленеді, шартта олардың өкілеттіктері мен арнайы рәсім ережелері айқындалады.

Адам құқықтарын қорғау механизмдері - бұл адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға жұмылдырылған, белгілі бір ұйымдастырылған құрылымдар (халықаралық және ұлттық соттар, халықаралық ұйымдар, комитеттер, комиссиялар, жұмыс топтары, арнайы баяндамашылар және т. б.).

Адам құқықтарын қорғайтын барлық механизмдер бөлінеді:

1. БҰҰ шеңберінде әрекет ететін халықаралық әмбебап, ТМД, Еуропа Кеңесі шеңберінде қызмет ететін аймақтық және т. б.

2. Ұлттық (әрбір жекелеген мемлекеттің ішінде қызмет атқаратын).

Адам құқықтары жөніндегі комиссия БҰҰ адам құқықтары мәселелерімен айналысатын басты орган болып табылады. Оның құрылуы БҰҰ Жарғысымен көзделген. 1946 жылы адам құқықтарына қатысты мәселелер бойынша Кеңеске көмек көрсету мақсатында және адам құқықтары туралы Халықаралық билльді өңдеу мақсатында Экономикалық және Әлеуметтік Кеңеспен ресми бекітілді.

Қазіргі уақытта үшжылдық мерзімге ЭКОСОС-пен сайланған 53 мемлекет мүшелерінің өкілдерінен, келесідей аймақтық квота бойынша: 15 африка мемлекеттерінен, 12 азия мемлекеттерінен, 11 Латын Америкасы мен Кариб мемлекеттерінен, оны Батыс Еуропа мен өзге мемлекеттерден және бесеуі шығысеуропалық мемлекеттерден тұрады. Комиссияның құзыретіне адам құқықтары мәселелерінің барлық аспектілері және оның қызметіне барлық деңгейдегі халықаралық қауымдастықтың қатысуы кіреді. Соңғы жылдары Комиссия мынандай мәселелерді мысалы, әр елдердегі адам құқықтарының жағдайы ретінде экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар, өзін-өзі билеу, азаптау, «жоғалу», өлім жазасы, сөз бостандығы құқығы, қамауға алу, балалар құқығы, нәсілдік кемсітушілік, апартеид, азшылықтардың, еңбекші-мигранттардың құқықтары, тұрғылықты халықтың мәселелері, адам құқықтары туралы халықаралық пактілерді және т.с.с. талқылады.

Комиссия адам құқықтарының жалпы мәселелері мен кейбір нақты мемлекеттердің жағдайын ескеріп, оларды кең ауқымда қарастырады және шешім қабылдайды. Зерттеу жүргізеді, адам құқықтары аясындағы стандарттарды белгілейтін халықаралық құжаттарды өңдейді, сондай ақ оның қосымша органы адам құқықтарын қорғау және марапаттау жөнінде комиссиясымен әзірленген ұсыныстар мен зерттеулерді қарастырады. Сонымен қатар комиссия Бас Ассамблеямен немесе ЭКОСОС-пен қойылған арнайы

міндеттерді, оның ішінде адам құқықтарының бұзылғандығы туралы өтінішті қарау және осындай бұзушылықтарға қатысты хабарламасын өңдеу міндеттерін орындайды. Ол адам құқықтары саласындағы құзырлы БҰҰ басқа да органдарымен тығыз байланысқан. Сонымен бірге, БҰҰ барлық жүйесінде адам құқықтары жөнінде әрекеттердің үйлесуіне ЭКОСОС-қа көмек көрсетеді.

Комиссия жылына бір рет Женева қаласында алты апталық сессияға жиналады. Әдетте оның отырысы ашық есікте өткізіледі. Ашық отырыс кезінде Комиссияның мүшесі болып саналмайтын үкіметтердің өкілдері және ЭКОСОС-тың кеңесші мәртебесі берілген үкіметтік емес ұйымдар күн тәртібіндегі тақырыптар бойынша жазбаша немесе ауызша өтініш жасауға және қатысуға болады.

Комиссия тікелей ЭКОСОС-қа бағынады және оның алдында жылсайын есеп береді. Өз кезегінде, Кеңес комиссияға нұсқаулар немесе негізгі бағыттар бере алады. Комиссияның баяндамасы ашық құжаттар, қол жетерлік, оның ішінде Интернет арқылы адам құқықтары жөнінде БҰҰ Жоғарғы Комиссарының сайтында баяндалады. Онда сессия жұмысының нәтижесі қорытындыланады және сонымен бірге қабылданған шешімдердің мәтіндері оқылады. Бұдан басқа, тыңдалу туралы есептің анық қорытындалары жария етіледі.

Адам құқықтарын мадақтау және қорғау жөнінде комиссияның қызметі ерекше маңызға ие. Бұл комиссия зерттеулер жүргізу үшін, ең алдымен адам құқықтарының жалпы декларациясын басшылыққа ала отырып, адам құқықтары жөнінде комиссиямен бекітілген.

Комиссияның басқа да міндеті — бұл адам құқықтарын қорғау комиссиясына адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын және нәсілдік, ұлттық діни және тілдік азшылықты қорғауға байланысты кез келген түрдегі кемсітушіліктің алдын алу туралы ұсыныстарды әзірлеу, сондай ақ ЭКОСОС-тың немесе адам құқықтары жөніндегі комиссияның алған кез келген өзге де қызметтерін орындау болып табылады.

Ол Женевада жыл сайын үш апта бойы шілде-тамыз аралығы жиналады. Комиссия үкіметтермен ұсынылған және адам құқықтары жөніндегі Комиссиямен төрт жылдық мерзімге сайланған 26 тәуелсіз сарапшылардан тұрады. Комиссияның жарты мүшесі екі жыл сайын қайта сайланады.

Бас Ассамблея қырық сегізінші сессиясында БҰҰ адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссардың лауазымдық орнын енгізуге шешім қабылдады. (1993ж. 20 желтоқсандағы 48/141 резолюциясы). Бас Ассамблеяның мақұлдауымен БҰҰ Бас хатшысы адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссары канадалық Луиз Арбурды тағайындады. Өз резолюциясында Бас Ассамблея Жоғарғы комиссардың белгіленген міндеттерін тізімдеді:

- дамуға құқықтылықты қоса алғанда бүкіл азаматтық, мәдени, экономикалық, саяси және әлеуметтік құқықтарды барлық адамдардың тиімді жүзеге асыруын мадақтау және қорғау;

- мүдделік танытқан мемлекеттерге олардың өтініші бойынша адам құқықтары саласында кеңес беру, техникалық және қаржылық көмек көрсету;

- адам құқықтары саласындағы БҰҰ оқу және насихаттық бағдарламаларын үйлестіру;

- адамның барлық құқықтарын толық жүзеге асыру жолында тосқауылдарды жою және бүкіл әлемдегі адам құқықтары бұзушылықтарының жалғасуын болдырмау;

- адамның барлық құқықтарының құрметтелуін қамтамасыз ету мақсатында үкіметтермен пікір алмасуға қатысу;

- адамның барлық құқықтарын мадақтау және қорғау мақсатында халықаралық ынтымақтастықты кеңейту;

БҰҰ барлық жүйесінің шеңберінде адамның барлық құқықтарын мадақтау және қорғау аясындағы қызметін үйлестіру, сондай ақ адам құқықтары аясындағы БҰҰ механизмдерін олардың әрекеттілігі мен тиімділігін жоғарлату мақсатында нығайту, жеңілдету, тұрақтандыру.

Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссар жыл сайын өзінің қызметі туралы БҰҰ адам құқықтары жөніндегі Комиссияға, Экономикалық және Әлеуметтік Кеңеске және БҰҰ Бас Ассамблеясына баяндама жасайды. Адам құқықтары жөніндегі жоғарғы комиссардың басқармасы Женева қаласында орналасқан және Нью-Йоркте бөлімшесі бар.

БҰҰ шеңберінде адам құқықтарының стандарттарынан тұратын, бірқатар келісімдердің орындалу барысына бақылау жүргізу үшін құрылған шартты органдар бар:

1. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөнінде комитет;

2. Адам құқықтары жөнінде комитет.

3. Нәсілдік кемсітушілікті жою жөнінде комитет.

4. Әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою туралы комитет.

5. Азаптауға қарсы комитет.

6. Балалар құқығы жөнінде комитет.

7. Барлық еңбекші-мигранттар мен олардың отбасы мүшелерін қорғау жөнінде комитет.

Семинар - 1 сағат

### **Жоспар**

1. Адам құқықтары мен бостандықтарының халықаралық стандарттары.

2. Адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің халықаралық механизмдері.

### **ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМ**

Курсанттар семинар сабағына дайындық кезінде адам және азаматтың құқықтарын сақтаудың халықаралық стандарттарын білуі қажет. 1948 жылғы адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының жалпы декларациясын, 1966 жылғы адам және азаматтың азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтары халықаралық пактісін, 1966 жылғы адамның

экономикалық, мәдени және әлеуметтік құқықтары мен бостандықтары туралы халықаралық пактісін, 1966 жылғы адам және азаматтың азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтары пактісіне бірінші факультативтік хаттаманы, 1989 жылғы адам және азаматтың азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтары пактісіне екінші факультативтік хаттаманы зерделеулері қажет.

Адам құқықтарының жалпы декларациясына тарихи шолу: (1215 ж.) Бостандықті ұлы хартиясы, (1679 ж.) Хабеас корпус акт, (1776 ж.) АҚШ тәуелсіздік декларациясы, (1789-1791 жж.) Американдық құқықтар туралы Билль, (1789 ж.) Адам және азамат құқықтарының декларациясы, (1948 ж.) адам құқықтарының жалп деклаарциясы, (1950 ж.) Адам құқықтарын және негізгі бостандықтарын қорғау туралы еуропа Конвенциясы.

Адам құқықтарын және негізгі бостандықтарын қорғау туралы еуропалық жүйе. Адам құқықтарын және негізгі бостандықтарын қорғау туралы еуропалық Конвенция. Адам құқықтары бойынша еуропалық сот. Бір қатысушы мемлекеттің екіншіге петициясы. Страсбургтегі сотқа жеке шағымданудың тәртібі.

Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтары туралы негізгі халықаралық актілерді бекіту жөнінде Қазақстанның ұстанымы. Халықаралық принциптер мен нормалардың Қазақстан Республикасының құқықтық саясатына әсері. Қазақстан Республикасының салалық заңдарына халықаралық актілерді енгізу мәселелері.

1-КОӨЖ – 1 сағат

### **Жоспар**

Взвод үш топқа бөлінеді. Әр топқа көрсетілген фабула бойынша сөз сөйлеу кейсін дайындауға тапсырма беріледі.

#### **Бірінші топқа арналған фабула:**

БҰҰ бастамашылығымен құқықтық тәртіпті қорғау органдарының қызметі және адам құқықтарын сақтау мәселелері бойынша халықаралық конференция өткізіледі. Сіз өз еліңіздің делегациясы құрамына ПМ өкілі ретінде кіргізілгенсіз. Сізге ПМ органдарымен жіберілетін анағұрлым сипаттағы адам құқықтарының құқықбұзушылықтары туралы ақпараттық анықтама дайындау қажет және оларды түзеу жөнінде өз ұсынысыңызды алға шығаруыңыз қажет.

*Берілген ақпараттық анықтамада Сіз қандай жағдайларды көрсетесіз?*

#### **Екінші топқа арналған фабула:**

1979 жылғы 17 желтоқсандағы Бас Ассамблеяның 34/69 резолюциясында ондағы құқықтық тәртіпті қолдау бойынша лауазымды тұлғалардың мінез-құлық Кодексі қарастырыла отырып айтылған: «басқа мекемелердің барлығы сияқты қылмыстық сот төрелігі жүйесі, әрбір ішкі істер органдары жалпы жұртшылықпен санасып, оның алдында жауапты және оған есепті болуы қажет». Сонымен қатар, көптеген елдерде аталған қоғамда құқыққорғау органдары қызметкерлерінің құрамы қалыптасу кезінде онда азшылықтар топтарының өкілдігі болу талабы заңмен бекілген.

*Сұрақ: Ішкі істер органдары жалпы қоғамды қалай түсінеді деп*



санайсыз? Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарындағы халықтың қандай топтары жеткіліксіз қамтылғанын анықтаңыз?

### **Үшінші топқа арналған фабула:**

1979 жылғы 17 желтоқсандағы Бас Ассамблеяның 34/69 резолюциясында ондағы құқықтық тәртіпті қолдау бойынша лауазымды тұлғалардың мінез-құлық Кодексі қарастырыла отырып айтылған: «басқа мекемелердің барлығы сияқты қылмыстық сот төрелігі жүйесі, әрбір ішкі істер органдары жалпы жұртшылықпен санасып, оның алдында жауапты және оған есепті болуы қажет».

**Сұрақ:** Жалпы алғанда қоғам алдында ішкі істер органдары қандай түрде жауапты болуы тиіс екенін Сіз қалай ойлайсыз?

2-КООЖ – 1 сағат

Курсанттардың оқытушымен өзіндік жұмысы сабақ тақырыбы бойынша медиа-материалдарды (бейнеролик) пайдалана отырып жүргізіледі. Курсанттарға сабақ барысында 1 бейнероликті көру ұсынылады, жеке сұрақтар бойынша бейнероликті көргеннен кейін тапсырма беріледі.

### **Жоспар**

Сабақтың басында "Біріккен Ұлттар Ұйымының құрылуы және дамуы" атты бейнематериал көрсетіледі (15 минут). Көрсету аяқталғаннан кейін курсанттар келесі сұрақтарға жауап береді:

1. Адам құқықтарын қорғаудың негізгі халықаралық институттары.
2. Адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету тетіктері.
3. Біріккен Ұлттар Ұйымының құрылуы, қызметі және құрылымы.
4. Адам құқықтары жөніндегі комитеттің (CCPR) қызметі мен құрылымына сипаттама беріңіз?
5. Азаптауға қарсы комитеттің (CAT) қызметі мен құрылымына сипаттама беріңіз?
6. Нәсілдік кемсітушілікті жою жөніндегі комитеттің (CERD) қызметі мен құрылымына сипаттама беріңіз?
7. Әйелдерді кемсідуді жою жөніндегі комитеттің (CEDAW) қызметі мен құрылымына сипаттама беріңіз?
8. Бала құқықтары жөніндегі комитеттің (CRC) қызметі мен құрылымына сипаттама беріңіз?
9. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөніндегі комитеттің (CESCR) қызметі мен құрылымына сипаттама беріңіз?
10. барлық еңбекші-мигранттардың және олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау комитетінің қызметі мен құрылымына сипаттама беріңдер (CMW)?
11. 1948ж. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының мәні неде?
12. 1966ж. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінің мәні неде?

13. 1966ж. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің мәні неде?

14. Қазақстан Республикасында адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары институты қалай дамиды?

Жұмыс уақыты 25 минутты құрайды. Сабақ аяқталғаннан кейін оқытушы 10 минут ішінде қорытынды шығарады, курсанттардың білім деңгейін бағалайды.

КӨЖ – 2 сағат

1. Семинар сабақтарының сұрақтарын дайындау.

2. Конспектiлеу керек:

- 1948 жылғы Адам құқықтарының жалпы Декларациясы.

- 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт;

- 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Әлеуметтік, экономикалық және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт;

3. Тақырыптарға реферат әзірлеу:

- Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының теориясы және тұжырымдамасы.

- Қазақстан Республикасының заңнамасында адам құқықтары туралы халықаралық стандарттарды енгізу мәселелері.

2-тақырыпқа әдебиет: 1-11, 41, 82-85, 90-97

### **3-тақырып. Адамды азаптаудан азат ету құқығы**

Дәріс – 1 сағат

#### **Жоспар**

1. Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінен бас тартудың халықаралық кепілдіктері.

2. Азаптауларға қарсы конвенцияны жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасындағы заңнамалық реформа.

3. Азаптауларды алдын алудың халықаралық және ұлттық механизмдері.

#### **Дәріс мәтіні**

Адам және азамат құқықтарының декларациясы (1789ж.) «Адамгершілікке жатпайтындық, адам құқықтарының сақталмауы немесе оларды елемей - үкіметтің кедейленуінің және бүлінуінің жалғыз себебі болып табылады» - деп жариялады<sup>1</sup>.

Азаптауларға мен басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерін қолдану - адам

<sup>1</sup> Декларация прав человека и гражданина // Международные акты о правах человека: Сборник документов. М.: НОРМА-ЦИФРА, 1994. с. 32.

құқықтарын өрескел бұзу болып табылады. Халықаралық қоғамдастық бұл әрекеттерді адамның қадір-қасиетін қорлау ретінде қарастырады.

Жеке қауіпсіздік әлеуметтік құндылық ретінде әрекет етеді және кез келген азаматтық қоғам оның заңсыз мемлекеттік немесе кез келген араласу мен озбырлықтан қол сұғылмауын қамтамасыз етуге міндетті. Атап айтқанда, азаптаулардан және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінен бостандық мемлекеттік емес мәжбүрлеу кез келген көрінісі үшін шектер мен шекара жасайды, ал осы азаматтық бостандықты құқықтық тану адамның жеке қауіпсіздігіне заңсыз қол сұғушылық тыйымдарын белгілейді.

Бұл бостандық өзінің халықаралық танылуына 1948 жылы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясын (5-бап) жариялау және 1966 жылы азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде (7-бап) құқықтық бекіту нәтижесінде ие болды. Халықаралық аймақтық актілер мен жекелеген мемлекеттердің Конституциясы да осы құқыққа нормативтік ресімдеу беруге ұмтылады.

Азаптаулардан және қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалаудан қорғау құқығы жататын адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттердің сақтау проблемасы әлемнің барлық өңірлеріне тән. Аталған құқықты бұзуға қарсы күрестің ең пәрменді тәсілдерінің бірі мемлекеттердің халықаралық-құқықтық ынтымақтастығы болып табылады. Азаптаулар қоғаммен бірге өмір сүріп келеді, соңғы жарты ғасыр ішінде мемлекеттер оларды жою үшін көп күш-жігер жұмсады.

Қазіргі халықаралық құқықта адамның азаптаулардан азат ету құқығы абсолютті (бейбіт уақытта да, соғыс уақытында да қандай да бір жағдайларда күшін жою мүмкін емес), адамға туғаннан бастап ажырамас және тән деп түсініледі, ал азаптауларды және қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалауды қолдану халықаралық құқық нормаларын бұзу деп танылады.

Зерттелетін саладағы халықаралық-құқықтық ынтымақтастықтың басы Нюрнберг процесі болды, оның барысында екінші дүниежүзілік соғыс барысында фашистік қылмыскерлердің әскери тұтқындармен және азаматтық Халықпен жаппай азаптаудың және адамгершілікке жатпайтын қарым-қатынастың көптеген фактілері ашылды. Сәл кейінірек Азаптауларға және қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалауға тыйым салуды алғаш рет жариялаған және осы саладағы мемлекеттердің одан әрі халықаралық-құқықтық ынтымақтастығы үшін негіз құрған адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясы қабылданды.

Оны табысты жүзеге асыру үшін халықаралық құқықтың тиісті нормаларын бұзуды құрайтын әрекетті анықтау қажет болды, бұл кейінірек - БҰҰ Бас Ассамблеясының 1975 жылғы 09.12. 3452 (XXX) қарарымен қабылданған, Азаптаулардан және басқа да қатыгез, адамгершілікке

жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінен барлық адамдарды қорғау туралы декларацияда және одан кейін - 1984ж. Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенция (бұдан әрі - 1984ж. Конвенция).

Азаптаулардан және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінен бостандық - абсолюттік құқық (ешбір жағдайда да ешкімді де шектеуге жатпайды).

Азаптауларға тыйым салу мынадай халықаралық құжаттарда бар:

- Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 5-бабы<sup>2</sup>;
- Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 7 және 10 баптары<sup>3</sup>;
- БҰҰ азаптауға қарсы конвенциясы<sup>4</sup>;
- Еуропалық конвенция, азаптауларға және бесчеловечного қорлайтын немесе жазаны<sup>5</sup>;
- Адам құқықтары еуропалық конвенциясының 3-бабы<sup>6</sup>;
- Адам құқықтары туралы американдық Конвенцияның 5-бабы<sup>7</sup>;
- Адам және халықтар құқықтарының африкалық хартиясының 5-бабы<sup>8</sup>;
- 1949 жылғы 12 тамыздағы Женева конвенциялары<sup>9</sup>;
- Құқық тәртібін сақтау бойынша лауазымды тұлғалардың мінез-құлық кодексінің 5-бабы<sup>10</sup>;
- Қандай да бір нысанда қамауға, ұстауға жататын барлық адамдарды қорғау қағидаттарының жиынтығы. 6-қағида<sup>11</sup>;
- Азаптаулардан және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінен қамауға алынған немесе ұсталған адамдарды қорғаудағы денсаулық сақтау

<sup>2</sup> Всеобщая декларация прав человека Принята [резолюцией 217 А \(III\)](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/declarations/declhr.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml)

<sup>3</sup> Международный пакт о гражданских и политических правах Принят [резолюцией 2200 А \(XXI\)](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/pactpol.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml)

<sup>4</sup> Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания Принята [резолюцией 39/46](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/torture.shtml) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1984 года [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/torture.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/torture.shtml)

<sup>5</sup> Европейская конвенция по предупреждению пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания (Страсбург, 26 ноября 1987 года) (с изменениями от 04.11.1993 г.) [https://online.zakon.kz/Document/?doc\\_id=30243662](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30243662)

<sup>6</sup> Европейская конвенция по правам человека от 4 ноября 1950 г. [https://www.echr.coe.int/Documents/Convention\\_RUS.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_RUS.pdf)

<sup>7</sup> Американская конвенция о правах человека или Пакт Сан-Хосе от 1969 года. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

<sup>8</sup> Африканская хартия прав человека и народов от 26 июня 1981 года. <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rz1afchar.html>

<sup>9</sup> Женевские Конвенции от 12 августа 1949 г. <http://www.un.org/ru/documents/>

<sup>10</sup> Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка. Принят [резолюцией 34/169](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/code_of_conduct.shtml) Генеральной Ассамблеи ООН от 17 декабря 1979 года. [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/code\\_of\\_conduct.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/code_of_conduct.shtml)

<sup>11</sup> Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой-бы то ни было форме Принят [резолюцией 43/173](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/detent.shtml) Генеральной Ассамблеи от 9 декабря 1988 года [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/detent.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/detent.shtml)

қызметкерлерінің, әсіресе дәрігерлердің рөліне жататын медициналық этика қағидаттары (2, 4)<sup>12</sup>;

- Азаптауларды және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерін тиімді тексеру және құжаттау жөніндегі нұсқаулық (Стамбул хаттамасы)<sup>13</sup>.

Сондай-ақ, 1949 жылғы 12 тамыздағы Женева конвенциясына, 1949 жылғы 12 тамыздағы теңіздегі Қарулы Күштер құрамынан жараланғандардың, науқастанғандардың және апатқа ұшыраған кемелердің қатысуын жақсарту туралы Женева конвенциясына, 1949 жылғы 12 тамыздағы әскери тұтқындармен жұмыс істеу туралы Женева конвенциясына назар аудару қажет.

Адамның азаптауға ұшырамау құқығы Қазақстан Республикасы ратификациялаған немесе қол қойған негізгі халықаралық құжаттарда да, елдің ішкі заңнамасында да бекітілген.

Адам құқықтары саласындағы халықаралық нормалар мен халықаралық гуманитарлық құқық кез келген жағдайда азаптауларды қолдануға дәйекті түрде тыйым салғанына қарамастан, азаптаулар мен қатыгез қарым-қатынас әлем елдерінің жартысынан астамында қолданылады. Бүгінгі әлемде азаптауларға абсолюттік тыйым салудың және олардың жаппай таралуының әртүрлі сәйкессіздігі мемлекеттерге адамдарды азаптаулар мен қатыгез қарым-қатынастардан қорғау жөніндегі тиімді шараларды айқындау және іс жүзінде жүзеге асыру қажет екенін куәландырады.

Азаптаулар жеке адамдардың физикалық және рухани денсаулығын әдейі бұзу мақсатында ғана емес, кейбір жағдайларда және бүкіл қауымның қадір-қасиетіне ие болу және еркіндігін бұзу үшін қолданылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 17-бабына сәйкес «Ешкім де азаптауға, зорлық-зомбылыққа, басқа да қатыгез немесе адамның қадір-қасиетін қорлайтын іс-әрекетке немесе жазалауға ұшырамауы тиіс». Бұл норма қылмыстық, қылмыстық процесс және қылмыстық-атқару заңнамасында көзделген тыйым салу сипатындағы құқықтық кепілдіктердің тұтас жүйесінде нақтыланады. Зорлық-зомбылық, ұрып-соғу, азаптау және қылмыстық кодексте тыйым салынған іс-әрекет белгілеріне жататын өзге де іс-әрекеттер жасаудан көрінген жеке адамға қарсы қылмыста кінәлі деп танылған әрбір адам қылмыстық жауаптылыққа тартылып, сот тәртібімен жазаланатын болады.

146-бапқа сәйкес «Азаптаулар» - «Тергеушінің, анықтауды жүзеге асыратын адамның немесе өзге де лауазымды адамның не олардың айдап

<sup>12</sup> Принципы медицинской этики, относящиеся к роли работников здравоохранения, в особенности врачей, в защите заключенных или задержанных лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. Приняты [резолюцией 37/194](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/medical_ethics_principles.shtml) Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1982 года [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/medical\\_ethics\\_principles.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/medical_ethics_principles.shtml)

<sup>13</sup> Стамбульский протокол (Руководство по эффективному расследованию и документированию пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания) (представлен Верховному комиссару ООН по правам человека 9 августа 1999 года) [https://online.zakon.kz/Document/?doc\\_id=31328217](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31328217)

салуымен не олар біле тұрып немесе олардың үнсіз келісімімен басқа адамның азапталушыдан немесе басқа адамнан мәліметтер алу немесе мойындату не ол немесе басқа адам жасаған немесе жасады деп күдік келтірілген әрекет үшін оны жазалау, сондай-ақ оны немесе үшінші тұлғаны қорқыту немесе мәжбүрлеу мақсатымен немесе кез келген сипаттағы кемсітуге негізделген кез келген себеп бойынша қасақана тән зардабын және (немесе) психикалық зардап шектіруі – белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, бес мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады».

**Азаптауға қарсы Комитет** (ағыл. Committee Against Torture, CAT) - Азаптауларға қарсы конвенцияның орындалуын қадағалауды жүзеге асыратын Біріккен Ұлттар Ұйымының атқарушы органы. Конвенция күшіне енгеннен кейін алты ай өткен соң 1987 жылдың 1 қаңтарында құрылды. Ол жоғары моральдық қасиеттері бар және адам құқықтары саласында танылған және жеке сапада әрекет ететін 10 сарапшыдан тұрады<sup>14</sup>.

Комитет Конвенцияға қатысушы елдерде азаптаумен күресті үйлестіруге арналған. Конвенцияға қосылған мемлекеттер, сондай-ақ Конвенцияны ратификациялаған елдер әрбір 4 жыл сайын Конвенция талаптарын орындауға бағытталған іс-шаралар туралы есеп беруге міндетті. Комитет бұл есептерді тексереді және олар бойынша өз пікірін білдіре алады немесе жалпы сипаттағы ескертулер жасай алады.

Конвенцияның 17-бабына сәйкес Конвенцияға қосылған әрбір мемлекет кандидатты Комитет мүшелігіне ұсынуға құқылы. Сайлауға төрт ай қалғанда олар БҰҰ Бас хатшысынан шақыру алады және үш ай ішінде қажетті сарапшыны сайлай алады. Сайлауға бір ай қалғанда Бас хатшы кандидатуралар тізімін олардың өмірбаяндарымен бірге Конвенцияға қатысушы мемлекеттерге танысуға ұсынады.

АҚК-нің міндеттері тұтастай алғанда қатысушы мемлекеттердің Конвенцияны сақтауын бақылауға алынады. Адам құқықтары жөніндегі комитетке ұқсас, БӨП өзінің бақылау қызметін үш деңгейде жүзеге асырады. Конвенцияның 19-бабына сәйкес Комитет қатысушы мемлекеттерден өздерінің міндеттемелерін жүзеге асыру жөнінде өздері қабылдаған шаралар туралы баяндамалар алады. Ескерту. 21 және 22 комитетке бір мемлекеттен екіншісіне, сондай-ақ жеке тұлғалардан шағымдар қабылдауға мүмкіндік береді. Азаптауларға қарсы конвенциялар Азаматтық және саяси құқықтар туралы Пактінің 41-бабындағы сияқты өзара түсіністік принципін көреміз: өзіне қатысты БӨП құзыретін тану туралы мәлімдемеген мемлекет мұндай мәлімдеме жасаған мемлекетке шағым бере алмайды.

---

<sup>14</sup> <https://ru.wikipedia.org/wiki>

### Жоспар

Сабақ «Интеллектуалды футбол» әдісі бойынша өткізіледі.

Алдыңғы сабақта курсанттарға «Азаптаулардан және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе адамның қадір-қасиетін қорлайтын қарым-қатынас пен жазалаудан бостандық» тақырыбы бойынша дайындалу тапсырмасы беріледі. Дайындық сұрақтары:

1. Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінен бас тартудың халықаралық кепілдіктері.

2. Азаптауларға қарсы конвенцияны жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасындағы заңнамалық реформа.

3. Азаптауларды алдын алудың халықаралық және ұлттық механизмдері.

Курсанттар рөлдерін бөлумен екі топқа бөлінеді: қақпашы, қорғаушы және шабуылшы. Ойын төрешісі таңдалады.

Ойын ережелері:

1. Сергіту сәті. 7-10 минут ішінде командалар ойынға дайындалуда. Шабуылшылар сұрақтар дайындайды (мүмкіндігінше жазбаша түрде). Қорғаушылар тақырыпты қайталайды.

2. Жеребе допты команда анықтайды (бірінші шабуыл болады).

3. Төреші ойыншыларды ойын ережелерімен таныстырады.

4. Шабуылшы кезек бойынша қорғаушыларға сұрақ қояды. Егер қорғаушылар сұраққа жауап бермесе, сұрақ қақпашыға ауысады. Егер қақпашы допты ұрса (сұраққа жауап береді), Гол болған жоқ. Керісінше, егер қорғаушы допты ұрмаса (сұраққа жауап бермесе), гол соғылады.

5. Содан кейін басқа команда сұрақ қою механизмін қолданады.

6. Төреші ережелердің сақталуын қадағалайды (сары, қызыл карточка, айып соққысы және т.б. құқылы).

7. Ойынның бас төрешісі-тиісті шаралар қабылдай алатын оқытушы.

Ойын 40-50 минут ішінде өтеді.

Ойын аяқталғаннан кейін қорытынды шығарылады. Төреші мен бас төреші ойынға түсініктеме береді. Оқытушы баға қояды.

Тақырып бойынша әдебиет 10: 4, 18, 38, 41, 43-60, 71, 78, 79, 82, 90-97

1-КОӨЖ – 1 сағат

**1-тапсырма.** Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары қызметінде адам мен азаматты азаптаудан қорғау және заңдылықты сақтау — маңызды қағидаттың (элементтер, жеке белгілер) мазмұнын сурет, эмблема түрінде схемалық түрде көрсетіңіз. Бұл тапсырманы плакатта жазбай орындауға тырысыңыз.

Бірінші тапсырма орындалғанда және курсанттардың бірлескен шығармашылық қызметінің нәтижесі көрінгенде, әрбір топтың өкілі (консультантқа) плакатпен басқа топқа өту қажет. Кеңесші басқа

қатысушыларға оның бұрынғы тобын суретке салған мағынаны қысқаша түсіндіруі тиіс, бірақ бұл ретте барлық ықтимал сұрақтарға жауап бере отырып, өз көзқарасын білдірмеуі тиіс. Әрбір консультант сабақ аяқталғанға дейін ауысқан топта қалады. Осыдан кейін әрбір топ екінші тапсырманы орындайды.

**2-тапсырма.** Сіздің ойыңызша, суреттің мазмұнына сәйкес келетін ұран (ұран, плакаттың атауы) ойлап табыңыз және жазыңыз.

Осы тапсырманы орындағаннан кейін, ойынға қатыспаған курсант-№2 кеңесші әр топтан екіншісіне ауысып, өзімен бірге сурет және ұран плакатты көрсетеді. Оның міндеті — ұранның мағынасын ғана қысқаша түсіндіру, топтың барлық сұрақтарына жауап беру. Осыдан кейін барлық топтарға үшінші тапсырманы орындау ұсынылады.

**3-тапсырма.** Сіздің тобыңыздың нәтижесінде болған сурет пен ұраны бар плакаттың шағын түсіндірмесін (презентациясын) дайындаңыз. Бұл ретте шығармашылық көзқарас ынталандырылады. Әр топтың қорғауын мұқият тыңдаңыз, оны келесі критерийлер бойынша бағалаңыз: қысқаша, логика, аргументтілік, беру формасы, идеяның бірегейлігі (курсанттар басқа критерийлерді ұсына алады).

Интерактив аяқталғаннан кейін курсанттармен бірге қорытынды жасалып, нәтижелері бағаланады. Ол үшін курсант келесі сұрақтарға жауап беруі керек:

1. Топта жұмыс істеу қиын болды ма?
2. Сіздің әрқайсыңыз әріптесіңізге оның проблемасын шешуге қаншалықты көмектескен, топтың басқа мүшелерінің қателіктерін түзеткен, қандай да бір фактіні нақтылаған немесе түсіндіргеніңіз дұрыс па?
3. Топтағы бірлескен жұмысты қалай бағалайсыз? Сіз нәтижелерді бағалаудың қандай әдістерін ұсына аласыз?

2-КОӨЖ-1 сағат

### **Жоспары**

1. Тақырып бойынша глоссарий құру.
2. Тақырып бойынша нормативтік-құқықтық актілерді жобалау.

### **ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМ**

Сабаққа дайындалу кезінде ішкі істер органының әрбір қызметкері өз жұмысына қоғам үшін құрметті, өте маңызды және пайдалы деп қарауға тиіс екенін ескеру қажет. Құқық қорғау органдарының кез келген қызметкері мен лауазымды адамының кәсіби қызметінің басты қағидаттары өз міндеттерін күн сайын орындау кезінде адамдық қадір-қасиетін құрметтеу және қорғау, қандай да бір кемсітусіз барлық адамдарға қатысты адамның құқықтары мен бостандықтарын сақтау болуға тиіс.

Курсанттар азаптауға қарсы іс-қимыл жөніндегі негізгі стандарттар мен тетіктерге назар аудару қажет. Қазақстанның осы мәселеге қатынасы. Ұлттық заңнамаға азаптауларға қатысты халықаралық құқық нормаларын



имплементациялау бойынша Қазақстан Республикасы қолданған шаралар. Азаматтардың Азаптауларға қарсы комитетке жүгіну тетігі.

КӨЖ-2 сағат

1. Семинарлық сабақ сұрақтарын дайындау.
2. Глоссарий құру.
3. Нормативтік-құқықтық актілерді жобалау.
4. Тестілеуге дайын болу.

3-тақырып бойынша әдебиет: 1-11, 41, 82-85, 90-97

#### **4-тақырып. Ішкі істер органдары қызметінде жеке тұлғаның құқықтарын шектеу**

Семинар – 1 сағат

##### **Жоспар**

1. Жеке тұлғаның құқықтарын шектеу түсінігі, құқықтарын шектеудің құқықтық негіздері және құқықтық механизмдері.
2. Тергеушінің және анықтаушының процессуалдық қызметіндегі құқық шектеуі.
3. Қазақстан Республикасы ІІО әкімшілік-құқықтық қызметіндегі құқық шектеу.

КООЖ – 1 сағат

##### **Жоспар**

Аудитория үш топқа бөлінеді. Әрбір топқа үш құқықтар мен бостандықтардан тұратын тізім беріледі. Ұсынылған тізім негізінде әр топ кестені келесі сызба бойынша дербес толтырады:

1. Кестеде көрсетілген құқықтарды (баптардың көрсетілуімен) Қазақстан Республикасының Конституциясы мен Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіден (АСҚХП) табыңыз.

2. Берілген құқықтар осы құжаттарда шектелген ба? Шектелсе, қалайша шектелгендігін айтыңыз.

3. Қазақстан Республикасы Конституциясы мен Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт (АСҚХП)-дағы осы құқықтардың қорғалу деңгейін бағалаңыз.

Аталған құқықтар осы құжаттардың қайсысында көбірек қорғалған?

№	Құқықтың аталуы	Қазақстан Республикасы Конституциясы	АСҚХП

*1-топқа арналған құқықтар мен бостандықтардың тізімі..*

- Бостандық және адамның жеке басына қол сұғылмау құқығы (өз еркімен қамауға алу және қамауда ұстауға тыйым салу).
- Сөз және пікір білдіру бостандығы.
- Теңдік құқығы және кемсітуге тыйым салу.

*2-топқа арналған құқықтар мен бостандықтардың тізімі..*

- Азаптаудан бостандық құқығы.
- Ой, ар-ождан және дін бостандығы.
- Әділ сот ісін жүргізу құқығы.

*3-топқа арналған құқықтар мен бостандықтардың тізімі.*

- Жеке және отбасылық өмір құқығы.
- Өмір сүру құқығы.
- Мемлекетті басқаруға қатысу құқығы.

## **ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМ**

Курсанттар жеке тұлғаның құқығын шектеу ұғымын, құқық шектеудің құқықтық негіздері және құқықтық механизмдерін білуі қажет. Құқық шектеудің конституциялық-құқықтық механизмдері, құқық шектеудің әкімшілік-құқықтық механизмдері, құқық шектеудің қылмыстық процесс механизмдері, құқық шектеудің жедел-іздістіру механизмдері.

Өз бетінше қамауға алуға жол бермеу. Әділ сот төрелігін жүргізу. Ұсталған тұлғалардың құқықтары. Әділетті, тиянақты сот талқысына құқылық, кінәсіздік презумпциясы. Құлдыққа, мәжбүрлеу еңбегіне тыйым салу. Еркін жүріп-тұруға құқылық. Әрбір мемлекет шегінде тұрғылықты жерді таңдау бостандығы. Тұрғын үйге тіркеу. Мемлекеттен келу және кету. Азаматтық алу құқығы. Азамат, елші, апатрид, бипатрид. Шетел азаматы.

Жеке және отбасы өміріне қол сұғылмаушылық құқығы. Жеке өмір. Хат жазысу құпиялығы. Отбасылық және жеке құпия. Тұрғын үйге қол сұғылмаушылық. Еркін жүріп-тұруға құқылық. Мемлекет шегінде тұрғылықты жерді еркін таңдау. Қазақстан азаматтарын тіркеу. Босқындар, шарасыздан көшіп-қонушылар. Адамды оның келісімінсіз медициналық және ғылыми зерттеуге тартуға тыйым салу.

Курсанттар ішкі істер органдары қызметкерлерінің тәжірибе жүзінде іске асырылып жатқан құқықтық шектеулерге байланысты көрсетіліп отырған тергеу-анықтау, әкімшілік-құқықтық, жедел-іздістіру қызметіндегі шектеулерге мысалдар келтіріп, нормативтік құқықтық актілерге сүйенулері қажет.

Тергеуші мен анықтаушының процесс қызметіндегі құқық шектеу. Қазақстан Республикасы ІІО әкімшілік-құқықтық қызметіндегі құқық шектеу. Қазақстан Республикасы ІІО жедел-іздістіру қызметіндегі құқық шектеу. Қазақстан Республикасы ІІО қызметіндегі заңдылық принципі.

1. Семинарлық сабақ сұрақтарын дайындау.
2. Глоссарий құру.
3. Өткен тақырыптар бойынша тестілеуге дайын болу.

4-тақырып бойынша әдебиет: 1-11, 16-23, 43-60, 90-97

## 5-тақырып. Полиция және халықтың осал санаттары

Дәріс – 1 сағат

### Жоспар

1. Халықтың осал санаттарының құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау саласындағы Қазақстан Республикасының заңнамасы мен халықаралық стандарттары.
2. Ішкі істер органдары қызметіндегі әйелдердің құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету.
3. Ішкі істер органдары қызметіндегі баланың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету.

### Дәріс мәтіні

Қазіргі қоғамда бейбіт уақытта да, төтенше жағдайларда да құқықтары жеткілікті түрде қорғалмаған халықтың белгілі бір топтары бар. Мұндай топтарға ең алдымен әйелдер, кәмелетке толмағандар, босқындармен шарасыздан қоныс аударушылар, соның ішінде саяси баспана берілген тұлғалар.

Ішкі істер органдарының әрбір қызметкері өзіне жүктелген міндеттерді орындау кезінде заңдылық пен әділеттілік қағидаттарын нақты сақтау ғана емес, кез келген негіздер бойынша кемсітушілік негізінде адамның құқықтары мен негізгі бостандықтарын бұзуға жол бермеуі тиіс.

Жоғарыда аталған санаттар қоғам, отбасы, жеке тұлғалар, сондай-ақ билік өкілдері тарапынан кемсітушілік қарым-қатынастың (зорлық-зомбылықтың) құрбандары болып табылады. Бұл, әрине, жаппай санадағы түрлі стереотиптермен: «өзің – өзгенің», гендерлік және басқа да қарама-қайшылықтар байланысты.

Ішкі істер органдарының қызметкерлері халықтың осал топтарына қатысты өз өкілеттіктерін жүзеге асыру кезінде теріс пайдаланушылыққа жол бермеуі, төзімділік, адамның қадір-қасиетін, құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу рухында тәрбиеленуі өте маңызды.

Индивидуумдарды қорғау жүйесі **кемсітпеушіліктің** (кемсітушіліктің болмауы) маңызды қағидатына құрылады.

Әдетте, тұлғаны қорғаудың 2 негізгі тәсілі:

- ерекше құқықтар мен кепілдіктер беру;
- бақылау (кем дегенде) содан кейін адамдармен қарым-қатынас тең негізде, яғни қандай да бір кемсітушіліксіз жүзеге асырылуы тиіс.

Бір сөзбен айтқанда, кемсітушілікті қабылдамау мемлекет пен қоғамда заңдылық пен құқықтық тәртіпті сақтаудың маңызды негізі болып табылады. Белгілі бір адамдарды немесе адамдар топтарын кемсітуді бекітетін заңдарды қандай да бір ел Үкіметінің қабылдауы оларды оқшаулауға баратын жолдың бірінші кезеңі болып табылады, бұл тек қудалауға немесе басқа да қылмыстық әрекеттерге ғана емес, сондай-ақ геноцидке де себеп болуы мүмкін.

Заңсыз болып табылатын кемсітуді немесе адамның қадір-қасиетін қорлайтын жеккөрушілік нысандарын және мақсаты басқа топтарды тежемеу емес, адамдар тобы үшін жағдайды жақсарту немесе олардың теңсіздігін өтеу болып табылатын кемсітудің оң нысандарын ажырату маңызды. «Оң кемсітуді» бекітетін нормативтік актілер ұлттық деңгейде де, халықаралық деңгейде де орын алады. Мысалы, әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы Конвенцияның 4-бабы «қатысушы мемлекеттердің ерлер мен әйелдер арасындағы іс жүзіндегі теңдікті белгілеуді жеделдетуге бағытталған уақытша арнайы шараларды қабылдауы осы Конвенцияда белгіленгендей кемсітушілік болып саналмайды, алайда ол ешбір дәрежеде құқықтық емес немесе сараланған стандарттарды сақтауға әкеп соқпауы тиіс» деп айтады. Ал Қазақстан Республикасында ұлттық деңгейде, мысалы, ауылдық жерден оқушылардың жоғары оқу орындарына түсуі үшін квоталар енгізілді.

Осылайша, кемсітуге тыйым салынады, өйткені ол барлық адамдар теңдігінің жалпы қағидаттарына қайшы келеді.

Бүгінгі таңда бала құқықтарының, оның өміріне, дамуына, білім алуына, тәрбиесіне қамқорлық жасау проблемалары жалпы адамзаттық, жалпы әлемдік қоғамдастық үшін де, ұлттық деңгейде де басым болып отыр.

Бүкіл әлемде балалар өмір сүру жағдайларына неғұрлым осал болып табылады, сондықтан бұрынғыша жыл сайын 10 миллионнан астам бала қайтыс болады, бірақ көп жағдайда оларды құтқаруға болады; 100 миллион бала мектепке бармайды (олардың 60%-ы – қыздар); 150 миллион бала тамақ ішуден зардап шегеді; АҚТК/ЖҚТБ апатты жылдамдыққа таралады. Әлі де кедейшілік, иеліктен айыру және кемсітушілік бар, ал әлеуметтік қызметтер жеткілікті инвестиция алмайды. Миллиондардың балалық шағы бұрынғысынша зиянды және пайдаланушы еңбекпен, саудамен және оларды тұратын елден тыс жерлерге заңсыз әкетумен, қарулы қақтығыстардың әсерімен және басқа да теріс пайдаланудың, салғырттықтың, қанаудың және зорлық-зомбылықтың басқа да түрлерімен байланысты.

Құқықтық тәртіпті қорғау органдарының қызметкерлері халықтың осы ерекше осал санатына аса мұқият қарауға, барлық балаларды қатыгез қараудан қорғау қажеттігіне сенімді болуға, сондай-ақ кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алу бойынша барлық мүмкін болатын шараларды қабылдауға тиіс.

Бала құқықтарының басымдылығы идеясын бекіту, оның құқықтарын қорғау адамдардың, оның ішінде құқық қорғау органдарының қызметкерлері мен кәмелетке толмағандармен өз өкілеттігіне байланысты жұмыс істейтін басқа да лауазымды адамдардың балалардың құқықтары туралы және осы

құқықтардың сақталуын қамтамасыз ету үшін бар тетіктер туралы хабардар болуына едәуір дәрежеде байланысты болады. Бірінші кезекте олар осы саладағы халықаралық стандарттармен танысуы тиіс.

Халықаралық тәжірибеде кәмелетке толмағандар ересектер үшін жарияланған Барлық құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады және тиісінше оларға барлық халықаралық нормативтік актілердің күші қолданылады. Мысалы, олар, ересектер сияқты, ерікті түрде қамауға алынуы мүмкін емес; ұсталған жағдайда олармен ізгілікті қарым-қатынас жасау керек және олар азаптауға ұшырамауы тиіс. Сонымен қатар, оларға қатысты полиция қызметкерлері тарапынан күш қолдануға барлық шектеулер қолданылады. Алайда, осы санаттың ерекше осалдығын ескере отырып, халықаралық қоғамдастық Балалардың құқықтарын реттейтін және қорғайтын жеке құжатты қабылдады. Балалардың құқықтарын жан-жақты қорғауды көздейтін осындай базалық халықаралық акт **1989 жылғы 20 қарашадағы Бала құқықтары туралы Конвенция** болып табылады. **Конвенция Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 08.06.1994 жылғы** қаулысымен бекітілді.

2000 жылдың маусым айында Бала құқықтары туралы конвенция: **«Қарулы қақтығыстар кезінде балалардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету туралы»** және **«Балалар саудасы, балалар жезөкшелігі және балалар порнографиясы туралы»** факультативтік хаттамаға қол қою үшін ашылған болатын, мұны Қазақстан Республикасы 2001ж. 04.07 № 221-2 заңымен бір уақытта бекітті.

Конвенцияның ережелері Балалардың құқықтарын қамтамасыз етуге тиіс төрт негізгі талаптарға негізделеді: өмір сүру, даму, қорғау және қоғам өміріне белсенді қатысуды қамтамасыз ету.

Конвенция бірқатар маңызды әлеуметтік құқықтық қағидаттарды бекітеді. Олардың ішіндегі ең бастысы-баланы толыққанды және толық құқықты тұлға ретінде тану. Бұл балалардың өз ата-аналары мен басқа да қамқоршыларының қосалқылары емес, өз құқығы бойынша адам құқығына ие болуы тиіс екенін мойындау.

**Конвенция преамбуласында** Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысында жария етілген қағидаттарға сәйкес қоғамның барлық мүшелеріне тән қадір-қасиетін, теңдей және ажырамас құқықтарын тану жер бетінде бостандықты, әділдікті және бейбітшілікті қамтамасыз етудің негізі болып табылатынын, Біріккен Ұлттардың халықтары Жарғыда өздерінің адамның негізгі құқықтарына, жеке адам баласының қадір-қасиеті мен құндылығына деген сенімін қуаттағанын және кең ауқымды бостандықта әлеуметтік прогреске және өмір сүру жағдайларын жақсартуға жәрдемдесуге бекем бел бұғанын айтады.

Преамбулада балалардың ерекше қамқорлық пен көмекке құқылы екені, бала қоғамда өздігінше өмір сүруге толық дайын болуға және Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысында жария етілген идеалдардың, әсіресе, бейбітшілік, қадір-қасиет, төзімділік, бостандық, теңдік және ынтымақтастық рухында тәрбиеленуге тиіс екені туралы айтылған.

Конвенцияда баяндалған нормалар мен міндеттемелердің мақсаты елдегі заңнамаға, саясатқа және бағдарламаларға, сондай-ақ халықаралық, ұлттық, үкіметтік немесе үкіметтік емес ұйымдар мен органдарға, олардың балаларға қатысты қызметтеріне бағыт-бағдар беру.

Конвенцияда бала құқықтарының тізбесімен қатар мемлекет тарапынан балаға қатысты мойындалуы тиіс міндеттемелердің тізімі берілген. Бұл міндеттемелер тікелей болуы мүмкін, мысалы, білім алу үшін мүмкіндік беру немесе жасы кәмелетке толмағандарға қатысты әділ сот жүргізу және жанама түрде болуы мүмкін, мысалы, ата-аналарға, отбасының басқа да мүшелеріне немесе асыраушыларға өздерінің басты рөлдерін ойнауға және тәрбиешілер мен қорғаушылар міндеттерін орындауға мүмкіндік беру.

Басқаша айтқанда, Конвенцияның балаларға әсерін ең алдымен үкіметтің, содан кейін халықаралықтан жергіліктіге дейінгі мекемелер мен ұйымдардың қалай қабылдағаны арқылы бағалауға болады. Яғни, прогресс туралы ұлттық заңдар мен саясаттың сипатына, сондай-ақ оларды жүзеге асыру үшін талап етілетін құрылымдар мен тетіктердің болуына, тиімділігіне қарай бағалауға болады. Конвенция еш уақытта «балаларды босату хартиясы» болған емес, оның мазмұны да еш уақытта отбасының маңыздылығын түсірген емес.

Конвенция адам құқықтарының ауқымды түрлерін қамтиды. Бұрын адам құқықтары бір жағынан азаматтық және саяси болып сыныпталса, екінші жағынан экономикалық және әлеуметтік, мәдени болып сыныпталды. Алайда 4-бап осы санаттарға қатысты, дегенмен баптар осы қағидат бойынша бөлінбеген. Конвенцияның бүкіл мәні – барлық құқықтардың бір-бірін толықтыратынын көрсету, ЮНИСЕФ балалардың «өмір сүруі және дамуы» деп көрсететін қағидасын қамтамасыз ету. Конвенцияда қамтылған құқықтардың барлық түрі үш бағытта көрсетілуі мүмкін: есім, азаматтық алудан бастап, медициналық-санитарлық көмекпен пен білім алудан аяқталатын өмір сүру мен дамуды қамтамасыз ету, қорғау (азаптау, қанау, еріксіз бас бостандығынан айыру, негізсіз отбасы қамқорлығынан айыру сияқты белгілі әрекеттерден), қатысу (жеке басының өміріне және қоғамдағы өміріне қатысты шешімдерге).

### **Конвенцияда басты үш жаңалық бар.**

Біріншісі, балалар үшін «қатысу құқықтары» ұғымын енгізу және балаларға өздерінің құқықтары туралы ақпараттану маңыздылығын мойындау. Екіншісі, Конвенция бұрын халықаралық құжаттарда мүлде қаралмаған мәселелерді көтереді: қатыгездіктен және пайдаланудан жәбір көрген балалардың оңалуға құқықтары және үкіметтің балалардың денсаулығына зиян келтіретін дәстүрлі практиканы жоюға қадамдар жасау міндеті. Үшіншісі, бұрын заңдық жағынан міндеттелмейтін мәтіндерде кездеспейтін қағидаттар мен нормаларды қосады, атап айтқанда, бала/қыз асырап алуға және жасы кәмелетке толмағандарға қатысты әділ сот жүргізуге қатысты мәселелер.

Бүгінгі күні әлемнің барлық елдерінде дерлік балалардың жағдайы осы елдердің үкіметтерін балаларды қорғауға және олардың құқықтарының толықтай жүзеге асырылуын қадағалауға ресми түрде міндеттеу арқылы

жақсаруы мүмкін. Конвенция қағидаттары үкіметтердің өз міндеттерін орындау барысына қарай балалардың күнделікті өміріне өзгерістер енгізеді.

### **Конвенция мынадай басты қағидаттарға ықпал етеді:**

Мемлекеттер әрбір баланың осы Конвенциямен көзделген, оның ата-анасының немесе қамқоршысының қандай да бір кемсітушіліксіз нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе өзге де сенім-нанымдарына, ұлттық, этникалық немесе әлеуметтік шығу тегіне, мүліктік жағдайына, баланың денсаулығының және туылуының жай-күйіне немесе өзге де жағдайларына қарамастан, барлық құқықтарын қамтамасыз етулері тиіс (2-бап).

Жеке, мемлекеттік немесе қоғамдық нысандағы мекемелердің, соттардың, әкімшілік немесе атқарушы органдардың балаларға қатысты қолданатын іс-әрекеттерінің бәрінде де ең бірінші кезекте баланың мүддесі тұруы тиіс (3-бап).

Әрбір баланың өмір сүруге, есім, азаматтық алуға, өзінің ата-анасын білуге, олардың қамқорлығына ие болуға деген ажырамас құқығы бар. Мемлекет оның тірі қалуына, денелік, ойлық, рухани, әлеуметтік және мәдени дамуды қоса жан-жақты дамуына кепілдік беруі тиіс (6-бап).

Бала тыңдалу құқығына ие. Балаларға өмірге қатысты барлық мәселелерді шешуге, өз пікірін еркін жеткізуге мүмкіндік берілуі тиіс (12-бап).

Конвенцияда мынадай маңызды құқықтар берілген.

**Азаматтық құқықтар мен бостандық.** Әрбір бала туылған сәттен бастап есім, азаматтық алуға құқығы бар, мемлекет оны тиісті құжатпен қамтамасыз етуге міндетті. Балалар ойын еркін жеткізуге құқылы, мемлекет олардың ойлау, ар-ождан және дін бостандығына, ата-анасының қамқорлығына ие болуға деген құқығын құрметтеуі тиіс. Балалар, сондай-ақ, араласу бостандығына құқылы және олардың жеке өміріне қол сұғушылықтан қорғалуы тиіс. Сонымен қатар, ешқандай бала зорлық-зомбылыққа, қорлауға, қатыгез, кемсітетін, адамшылыққа жатпайтын жәбірлеуге және жазалауға ұшырамауы тиіс. 18 жасқа толмаған жеткіншекке үкім кесу барысында өлім жазасы мен бостандыққа шығу құқығынан толық айырған өмірлік бас бостандығынан айыру жазасын қолдануға тыйым салынған.

**Отбасы және тәрбие.** Конвенция балаларды тәрбиелеу үшін бастапқы және негізгі жауапкершілікті олардың ата-аналарына жүктейді және мемлекеттің оларды осы жағдайда қолдауын көздейді. Балаларды ерекше жағдайлардан басқа жағдайларда, ата-аналарының ықтиярынсыз, құзырлы органдардан басқа органдарда, қолданыстағы заңдарға қатаң сәйкестікте болмаған жағдайда ата-аналарынан айыруға болмайды. Ата-анасы еріксіз айрылған жағдайда балалар ата-анасының екеуімен де қарым-қатынаста болуға құқылы. Бала мен ата-ана от басын біріктіру немесе өзара қарым қатынастарын нығайту мақсатында кез келген елден шығып өз еліне келуге құқылы. Ата-аналар балаларының лайықты өмір деңгейін қамтамасыз етуге жауапты, ал мемлекет сол жауапкершіліктің орындалуына кепілдік беруі тиіс. Конвенция мемлекетке отбасыларынан айрылған балаларды арнайы қорғауды қамтамасыз етуді міндеттейді. Мысалы, уәкілетті органдардың рұқсатымен бала немесе қыз асырап алу жүргізілуі мүмкін жерлерде. Мемлекет балалардың ұрлануын